

De drie GODDELIJKE deugden

Tijdschrift van de heemkundekring
NICOLAUS POPPELIUS
van Ravels, Weelde en Poppel

Vierde jaargang - Verschijnt driemaandelijks

Nr. 14 - 15 december '99

HEEMKUNDEKRING NICOLAUS POPPELIUS

Postadres en Museum: Torenstraat 12, 2381 Weelde

Rekeningnummer: 733-3522204-67

Abonnement Tijdschrift + Lidgeld Heemkundekring: 600 frank

BESTUUR:

Voorzitter: Laurent Woestenburger, Beatrijs van Nazarethlaan 2, 2382 Poppel	656993
Secretaris: Ria Verheyen, Welvaartstraat 14, 2300 Turnhout	421839
Penningmeester: Agnes Luyten, Berkenlaan 91, 2380 Ravels	658346
Leden: Jos Nooyens, Overbroek 15B, 2382 Poppel	658636
Frans Slegers, Steenweg op Weelde 60, 2382 Poppel	655751
Peter Van Baelen, Weeldestraat 35, 2381 Weelde	655161
Leo van den Berk, Mierdsedijk 111, 2382 Poppel	656954
Adriaan Van Gils, Klein Ravels 109, 2380 Ravels	655258
Marc Van Gorp, Grote Baan 97, 2380 Ravels	656905
Marc Vermeeren, De Meerkens 10, 2382 Poppel	658838
Magda Vloemans, Turnhoutseweg 2, 2381 Weelde	655156

REDACTIELEDEN:

Bert Bogaert, Tulderheyde 25, 2382 Poppel
Louis Schats, Zandoerleseweg 5, 5511 AA Knegsel (Nederland)
Frans Slegers, Steenweg op Weelde 60, 2382 Poppel
Jos Nooyens, Overbroek 15B, 2382 Poppel
Walther van Hulten, Aarledijk 34, 2382 Poppel
Marc Vermeeren, De Meerkens 10, 2382 Poppel
Laurent Woestenburger, Beatrijs van Nazarethlaan 2, 2382 Poppel

VORMGEVING EN REDACTIEADRES:

Marc Vermeeren, De Meerkens 10, 2382 Poppel

VOORRADIGE PUBLICATIES:

Jaargang 1 "De Drie Goddelijke Deugden": 600 frank
Jaargang 2 "De Drie Goddelijke Deugden": 600 frank
Jaargang 3 "De Drie Goddelijke Deugden": 600 frank
De Drie van het Noorden: 200 frank
Ontwerp omslag: ARTI-LINE Beerse
ISBN: D/1996/4081/1

Inhoudsopgave

1. Volksgeloof, sagen, vertellingen	blz.33
2. Vierhonderd jaar Dickens te Ravels en te Weelde	blz.35
3. Ravels, Weelde, Poppel "Toen en Nu"	blz.42
4. Verdachte privileges voor de Vrijheid Weelde	blz.45
5. Op bezoek bij Maria Appels	blz.48
6. De vlucht naar Frankrijk	blz.52
7. Het ontstaan van de vaart en de kleinijverheid te Ravels en Oud-Turnhout	blz.58

Volksgeloof, sagen, vertellingen...

door Laurent Woestenburg

In de winter gezellig met de burens rond het vuur. De open haard op volle kracht de harde "puist" van een uitgetelde appelboom of perelaar of gewoon maar een vereenzaamde berk uit de hofstee laten verslinden. De voeten netjes in een kringetje op een net nog veilige afstand van het knetterend vuur. Of wat later -in de jaren dertig tot zelfs de jaren vijftig toch nog- met de voeten op het onderlijf van een leuvense stoof. In de zomer netjes op twee rijen tegenover elkaar op de grachtkant bij invallende duisternis. Je zag ze overal in de gehuchten, toen nog meestal jong en oud door elkaar. Daar werd veel uit de doeken gedaan, veel doorverteld, maar ook heel wat gelogen.

Die buurtbijeenkomsten hebben echter gelukkig veel van onze sagen, legenden en folkloristische overleveringen levend gehouden. Het ging wel eens over mensen van ter plaatse, maar het was allemaal goed bedoeld amusement. Wat kon je trouwens anders doen dan avonturen, spannende verhalen en belevenissen vertellen en voortvertellen. Het waren geen soaps, maar losse geschiedenissen van om ter sterkst en om ter meest. In enkele afleveringen laten wij u genieten van wat er zoal leefde bij onze mensen in het tijdperk toen er van televisie nog lang geen sprake was.

De drie spinsters

Rijd te Weelde de Melkerijstraat in, dan heb je wat verder bij het begin van de Schootseweg links de Groot-Waterstraat die de verbinding uitmaakt met de Hegge. Daar ligt het gebied Groot Water. Die van de Hegge en die van de Schootseweg gingen 's avonds wel eens bij elkaar buurten, te voet natuurlijk. Als ze langs het Groot Water liepen, sloeg de schrik hen om het hart, telkens als ze een vreemd ritselend geluid hoorden. Het kon immers wel eens de grote zwarte hond zijn die zich, naar men vertelde, daar ophield. Niemand had hem ooit gezien, maar hij bestond echt. Een wezen dat te vergelijken is met het monster van Loch Ness. Als hij uit het struikgewas te voorschijn sprong, werd je plots overvallen door een hels lawaai, want hij droeg een zware ketting om zijn nek. Door dit gevaarte overvallen worden, was levensgevaarlijk. Je had maar heel weinig kans om dit avontuur te overleven, want de tijd die je daarvoor vergund was, was erg kort. De enige mogelijkheid om je hachje te redden, was vliegensvlug drie keer achter elkaar "Jezus, Maria, Jozef, zijt gebenedijd", een Onze Vader, een Weesgegroet en een Glorie zij de Vader te bidden.

De hond hoorde daar thuis, want daar heersten de drie spinsters. Deze vrouwen hadden de opdracht de lotsbestemming van de mannen te spinnen: Cloto hanteerde het spoel, Lorchesis draaide de klos en Atropos hanteerde de schaar om de (levens)draad door te snijden. Was die draad bij je doortocht een zwarte, dan zag het er voor je niet rooskleurig uit: een kort en noodlottig leven. Natuurlijk betekende een witte draad een lang en gelukkig leven. Mocht u de daver op het lijf krijgen, als u op een donkere winteravond te voet of per fiets langs het Groot Water wil, bedenk dan dat deze gevreesde hond niets anders is dan de weerwolf. En die bestaat niet.

De scheutboom

In het begin van de zeventiende eeuw werd een Weeldenaar veroordeeld wegens een aantal misdrijven. Alles tezamen was het gewicht ervan zo groot, dat hij de doodstraf kreeg. In die tijd werd de doodstraf uitgevoerd met de koord. Hij zou dus opgehangen worden aan een boom. Maar de man verweerde zich krachtig en hield vol, dat hij volkomen onschuldig was. De rechtsprekers waren uiteindelijk ook niet zo zeker van zijn criminele gedrag en wilden klaarheid door de gevangene aan een proef te onderwerpen. Hij moest namelijk de "gerechtigheidspijl" werpen. Kon hij die in één worp vanuit de Groes naar het Looi gooien, dan mocht hij als een vrije man naar huis terugkeren.

Zo gezegd, zo gedaan. In een uiterste krachtsinspanning haalde de gevangene uit en wierp de pijl. Die ging hoog de lucht in en bewoog zich met een forse snelheid richting het Looi, een paar kilometer verder. Daar viel hij vertikaal terug op de aarde, plantte zich rechtop in de grond, schoot wortel en werd een boom. De mensen waren zo gepassioneerd door het gebeurde, dat ze meteen die boom de naam "Scheutboom" gaven en er een jaarlijkse bedevaart naar inrichtten. Van heinde en ver kwamen jaarlijks mensen met koortsverwekkende ziekten of hun verwanten naar die boom om in de schaduw ervan genezing af te smeken. En het schijnt dat er veel genezingen te noteren vielen.

Deze legende moet ontstaan zijn uit de oude sage van de gewijde boom (de yggdrasil-boom). Men zei van deze boom, dat hij inderdaad geneeskrachtig was voor koortslidder. In het oude volksgeloof nam men aan dat de Germaanse god Odin recht sprak onder die boom. Of hoe volksgeloof door overlevering kan uitgroeien tot allerlei andere legendarische verhalen. (Wordt vervolgd)

Vierhonderd jaar Dickens te Ravels en te Weelde (4)

door Willem Paulussen (†) en Frans Vosters

VIII-b. Josephus Dickens, zoon van Waltherus Dickens (VII-b) en Anna Maria Peeters, geboren te Weelde op 28 februari 1841, overleden aldaar op 24 oktober 1889, 48 jaar en 7 maanden oud.

Josephus Dickens en Joanna Verheyen hadden een boerderij op het Geeneinde te Weelde. De boerderij bevond zich in de huidige Koningsstraat, anno 1994 bewoond door Van Oerle. Het gebied waar de boerderij staat, noemt men de Hoogeindse Bergen. Hieraan dankt deze tak van de Dickens-stam de bijnaam "van 't Hoogeind". Ter streke de Hoogeindse Bergen werden in de loop der jaren heel wat archeologische vondsten gedaan die verwijzen naar oude nederzettingen. In 1880 werden er reeds drie urnen gevonden. De naam Hoogeinde staat hier voor het hoogste punt van Weelde dat aan het einde, zeer ver van de bebouwde kom van het dorp is gelegen.

Hij is getrouwd te Weelde op 25 juli 1862, op 21-jarige leeftijd met Joanna Elisabeth Verheyen (ongeveer 22 jaar oud), geboren rond 1840. Uit dit huwelijk:

1. Anna Maria Dickens, geboren te Weelde op 29 november 1860, overleden aldaar op 28 april 1940, 79 jaar en 4 maanden oud. Zij is getrouwd te Weelde rond 1885, op ongeveer 25-jarige leeftijd met Frans Van der Moeren (ongeveer 31 jaar oud), geboren te Baarle Hertog op 17 oktober 1854, overleden te Weelde op 15 oktober 1929, 74 jaar en 11 maanden oud.
2. Josephus Dickens, geboren te Weelde op 3 augustus 1861, volgt onder IX-c.
3. Joannes Franciscus Dickens, geboren te Weelde op 13 augustus 1864, volgt onder IX-d.
4. Maria Ludovica Dickens, geboren te Weelde op 1 november 1866, volgt onder IX-e.
5. Maria Anna Dickens, geboren te Weelde op 29 oktober 1869. Zij was gehuwd met Corneel Van Beek, geboren te Baarle Nassau op 13 februari 1868, overleden te Weelde op 19 september 1935, 67 jaar en 7 maanden oud.

VIII-c. Jan Baptist Dickens, zoon van Petrus Dickens (VII-c) en Anna Maria Simons, geboren te Weelde op 20 december 1820, landbouwer, wonende te Ravels in 't Broek, overleden te Weelde op 17 augustus 1869, 48 jaar en 7 maanden oud. Hij trouwde te Ravels op 7 januari 1856, op 35-jarige leeftijd met Anna Catharina Van Loon (28 jaar oud), geboren te Minderhout op 17 januari 1827, overleden te Ravels op 19 april 1904, 77 jaar en 3 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Anna Maria Dickens, geboren te Ravels op 13 november 1856, overleden te Ravels op 23 juli 1887, 30 jaar en 8 maanden oud.
2. Cornelius Dickens, geboren te Ravels rond 1857, overleden te Weelde op 13 maart 1882, ongeveer 25 jaar oud.

VIII-d. Augustinus Dickens, zoon van Petrus Dickens (VII-c) en Anna Maria Simons, geboren te Weelde op 3 september 1830, overleden aldaar op 26 december 1886, 56 jaar en 3 maanden oud. Hij trouwde te Weelde op 2 april 1869 op 38-jarige leeftijd met Maria Theresia

De Bont (26 jaar oud), geboren te Weelde op 5 augustus 1842, overleden aldaar op 27 april 1906, 63 jaar en 8 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Petronella Dickens, geboren te Weelde op 23 april 1872.
2. Jan Baptist Dickens, geboren te Weelde op 19 oktober 1873, volgt onder IX-f.
3. Anna Catharina Dickens, geboren te Weelde op 17 oktober 1875.
4. Augustinus Dickens, geboren te Weelde op 13 november 1877.
5. Anthonius Dickens, geboren te Weelde op 13 november 1877, overleden aldaar op 22 augustus 1879, 1 jaar en 9 maanden oud.
6. Ludovicus Dickens, geboren te Weelde op 7 april 1880.
7. Cornelia Dickens, geboren te Weelde op 8 april 1883, overleden aldaar op 9 april 1883.

VIII-e. Joannes Petrus Dickens, zoon van Augustinus Dickens (VII-d) en Theresia Van den Akkerveken, geboren te Weelde op 9 april 1825, overleden aldaar op 31 maart 1899, 73 jaar en 11 maanden oud. Hij huwde te Weelde op 28 januari 1859, op 33-jarige leeftijd met Anna Catharina Riebergs (33 jaar oud), geboren te Poppel op 10 juni 1825, overleden te Mechelen op 3 februari 1904, 78 jaar en 7 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Augustinus Dickens, geboren te Weelde op 22 maart 1861, volgt onder IX-g.
2. Theresia Dickens, geboren te Weelde op 19 januari 1866. Zij trouwde te Weelde op 19 november 1895, op 29-jarige leeftijd met Joannes Schouten (21 jaar oud), geboren te Turnhout op 13 juli 1874.

VIII-f. Petrus Dickens, zoon van Adrianus Dickens (VII-e) en Maria Christina Bluekens, geboren te Weelde op 6 november 1815, landbouwer, wonende te Weelde, op de Nouw Leyns, in de Leemputten, overleden te Weelde op 25 juli 1881, 65 jaar en 8 maanden oud.

Petrus Dickens had de bijnaam "Peerke Duims". Deze bijnaam kreeg hij van zijn vader die in dienst van Napoleon een deel van zijn duim verloor. Petrus Dickens nam de boerderij "De Nouw Leyns" op de Leemputten over van zijn ouders. Hij huwde Anna Catharina Vermeulen. Anna Catharina Vermeulen had een buitenechtelijk kind, Julianus geboren te Weelde op 3 april 1842. Hij werd bij het huwelijk van zijn moeder gewettigd en heette toen Julianus Dickens. Hij is getrouwd te Weelde op 30 april 1842 op 26-jarige leeftijd met Anna Catharina Vermeulen (28 jaar oud), geboren te Weelde op 31 maart 1814, overleden aldaar op 26 november 1887, 73 jaar en 7 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Julianus Dickens, gewettigd, geboren op 3 april 1841. Hij trouwde te Weelde op 17 januari 1889 op 47-jarige leeftijd met Theresia Remeysen.
2. Adriana Dickens, geboren te Weelde op 10 februari 1843, overleden te Baarle Hertog op 30 april 1903, 60 jaar en 2 maanden oud. Zij was gehuwd met Cornelius Vermeeren, geboren te Baarle Hertog op 3 oktober 1838, overleden aldaar op 4 april 1893, 54 jaar en 6 maanden oud.
3. Ludovicus Dickens, geboren te Weelde op 2 januari 1845, volgt onder IX-h.
4. Ferdinand Dickens, geboren te Weelde op 19 december 1847, volgt onder IX-i.
5. Doodgeboren dochter, geboren te Weelde op 17 maart 1849.
6. Maria Aloysia Dickens, geboren te Weelde op 28 juni 1850.
7. Carolus Dickens, geboren te Weelde op 1 juli 1852, overleden aldaar op 3 augustus 1857, 5 jaar en 1 maand oud.
8. Christianus Dickens, geboren te Weelde op 28 oktober 1856, volgt onder IX-j.
9. Joannes Franciscus Dickens, geboren te Weelde op 4 februari 1859, overleden aldaar op 8 juni 1864, 5 jaar en 4 maanden oud.

IX-a. Joannes Petrus Dickens, zoon van Petrus Joannes Dickens (VIII-a) en Maria Theresia Van der Steen, geboren te Ravels op 18 juli 1867, boswachter, wonende te Ravels, op de

Kievit en de Vooreel, overleden te Ravels op 10 februari 1930, 62 jaar en 6 maanden oud. Hij trouwde te Ravels op 8 oktober 1890, op 23-jarige leeftijd met Anna Maria Van Riel (28 jaar oud), geboren te Ravels op 28 november 1861, overleden aldaar op 22 mei 1905, 43 jaar en 5 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Maria Theresia Dorothea Dickens, geboren te Ravels op 30 september 1891. Zij trouwde te Ravels op 13 januari 1919, op 27-jarige leeftijd met Alphons Sapion (27 jaar oud), geboren te Herselt op 8 mei 1891.
2. Maria Catharina Dickens, geboren te Ravels op 17 juli 1894.
3. Joannes Henricus Dickens, geboren te Ravels op 24 september 1897.
4. Petrus Dickens, geboren te Ravels op 30 mei 1899.
5. Adrianus Josephus Maria Dickens, geboren te Ravels op 17 augustus 1902, overleden aldaar op 23 april 1906, 3 jaar en 8 maanden oud.
6. Doodgeboren zoon, geboren te Ravels op 1 april 1904.

IX-b. Cornelius Dickens, zoon van Petrus Joannes Dickens (VIII-a) en Dymphna Larmit, geboren te Ravels op 24 september 1881, sigarenmaker, overleden te Hooge Mierde op 10 oktober 1952, 71 jaar oud. Men noemde hem in Hooge Mierde "Kiske van Proke's". Hij trouwde te Hooge Mierde op 20 april 1912, op 30-jarige leeftijd met Maria Swaanen (27 jaar oud), geboren te Hooge Mierde op 2 september 1884, overleden aldaar op 20 mei 1968, 83 jaar en 8 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Jacobus Dickens, geboren te Hooge Mierde op 28 april 1913. Jacobus en Cornelia kregen 9 kinderen. Hij trouwde te Hooge Mierde op 4 november 1937, op 24-jarige leeftijd met Cornelia Van Gisbergen.
2. Huberdina Dickens, geboren te Hooge Mierde op 13 september 1914. Zij trouwde te Hooge Mierde op 21 oktober 1942, op 28-jarige leeftijd met Joannes Janssen (29 jaar oud), geboren te Reusel op 21 juli 1913.
3. Dorothea Dickens, geboren te Hooge Mierde op 7 augustus 1915. Dorothea bleef ongehuwd.
4. Joannes Petrus Dickens, geboren te Hooge Mierde op 25 september 1916. Hij was gehuwd met Joanna Van Gisbergen.
5. Josephus Dickens, geboren te Hooge Mierde op 3 september 1918, overleden aldaar op 13 oktober 1919, 1 jaar en 1 maand oud.
6. Maria Catharina Dickens, geboren te Hooge Mierde op 5 januari 1924. Zij was gehuwd met Anthonius Van Heyst, geboren te Tilburg op 12 mei 1923.
7. Laurentius Adrianus Dickens, geboren te Hooge Mierde op 10 september 1927. Hij was gehuwd met Cornelia Wilhelmina Hendrickx, geboren op 4 juli 1930.

IX-c. Josephus Dickens, zoon van Josephus Dickens (VIII-b) en Joanna Elisabeth Verheyen, geboren te Weelde op 3 augustus 1861, landbouwer en winkelier en herbergier, wonende te Weelde, Straatweg en Koning Albertstraat, overleden te Weelde.

Josephus Dickens of Jef van 't Hoogeind, was eerst landbouwer op 't Hoogeind. Na zijn huwelijk verhuisde hij naar de Straatweg nr.7. Hij kocht zich een stuk grond van Van der Moeren in de Koning Albertstraat om er een eigen huis op te bouwen en werd winkelier-herbergier. Zijn uitspanning werd "De Zwaan" gedoopt. Jef van 't Hoogeind was in Weelde jarenlang een zeer gekende dorpsfiguur die nooit om een kwinkslag verlegen zat. Zijn herberg was een drukbezochte gelegenheid, vooral voor de duivenliefhebbers van de streek. Jef van 't Hoogeind bracht jarenlang zijn winkelwaar met paard en kar bij de mensen thuis, en als zodanig was hij te Weelde een vertrouwd straatbeeld. Zijn zonen waren niet minder

humoristisch dan hun vader en daarom graag gezien in Weelde. Zoon Marcel had een smederij naast het ouderlijk huis. Alex was zijn hele leven een lustige vrijgezel en goed gekend in de gezellige dorpscafeetjes in de omgeving. Zijn humor sprak boekdelen. Toen zijn moeder hem eens opdroeg "op de deur te passen", nam Lex deze opdracht letterlijk op en nam de deur mee op cafeebezoek.

Hij is getrouwd te Weelde op 17 januari 1901, op 39-jarige leeftijd met Maria Carolina Van Hees (27 jaar oud), geboren te Weelde op 30 april 1873. Uit dit huwelijk:

1. Maria Elisabeth Dickens, geboren te Weelde op 30 oktober 1901, overleden te Vosselaar, begraven in 1994, 93 jaar oud. Zij trouwde te Weelde op 11 juni 1929, op 27-jarige leeftijd met Petrus Carolus Grauwen (26 jaar oud), geboren te Arendonk op 28 november 1902, belastingscontroleur.
2. Jozef Franciscus Dickens, geboren te Weelde op 24 oktober 1903.
3. Joannes Jozef Dickens, geboren te Weelde op 13 januari 1906, overleden te Weelde op 24 april 1988, 82 jaar en 3 maanden oud. Joannes Jozef bleef ongehuwd.
4. Theresia Mathildis Dickens, geboren te Weelde op 9 augustus 1908, overleden te Weelde op 29 september 1910, 2 jaar en 1 maand oud.
5. Marcel Dickens, geboren te Weelde op 29 september 1910, smid. Hij trouwde te Ravels op 4 september 1935, op 24-jarige leeftijd met Anna Maria Schoenmakers (23 jaar oud), geboren te Ravels op 1 maart 1912.
6. Joannes Aloysius Dickens, geboren te Weelde op 30 april 1913, handelaar en kippenslachter, overleden te Turnhout op 23 januari 1990, 76 jaar en 8 maanden oud. Hij huwde te Ravels op 20 april 1938 op 24-jarige leeftijd met Joanna Catharina Henricus Van Gils (29 jaar oud), geboren te Ravels op 26 juni 1908.
7. Alexis Albert Dickens, geboren te Weelde op 2 maart 1915. Alexis bleef vrijgezel.

IX-d. Joannes Franciscus Dickens, zoon van Josephus Dickens (VIII-b) en Joanna Elisabeth Verheyen, geboren te Weelde op 13 augustus 1864, landbouwer, wonende te Ravels, Achter-Eel, Kapelstraat 45, overleden te Ravels op 10 februari 1937, 72 jaar en 5 maanden oud.

Joannes Franciscus en Maria Josephina Van Hees hadden een boerderij van ruim 25 ha in den Achter-Eel (Kapelstraat 45) te Ravels. De oude boerderij was een typisch Kempische boerderij. Het woonhuis bestond uit twee kamers vooraan, daarachter de grote woonkamer met ernaast een slaapkamer en een opkamer boven de ondiepe kelder. Achter de opkamer lagen het bakhuis en de moos. Boven het woonhuis, op de graanzolder, waren nog een paar slaapkamers ingericht. Naast het woonhuis waren de stallen. Achter het erf stond nog een laag gebouwtje dat het rattenkot werd genoemd, een lemen gebouwtje waar vroeger nog iemand van Snoeys in zou hebben gewoond. Naast het hoofdgebouw liep een aarde weg naar 't Broek toe, waar Jan Van Steen en Lucia Dickens boerden. Naast deze aardenweg stond de schuur met erachter de manege waarmee de eerste dorsmachine werd aangedreven. Enkele meters verderop de turf en strooiselhoop met de pruimen en krentenbomen. Staken we hier de aardeweg over dan had men er een weiland voor het kleinvee. Het ganse erf was ruim 1 ha groot en was ten noorden en ten westen afgesloten door een houtwal met daarvoor een waterkuil. De boerderij van mijn grootouders bleef op mij een grote aantrekkingskracht uitoefenen tot op het ogenblik dat de omgeving van de boerderij aan moderne inzichten ten onder ging, en voor mij alle aantrekkingskracht verloor. De boerderij werd eerst overgenomen door de dochter Melanie en haar man Jozef Schellekens, en weer door hun zoon Frans Schellekens-Van Gils.

Deze was getrouwd te Weelde op 23 november 1893, op 29-jarige leeftijd met Maria Josephina Van Hees (27 jaar oud), geboren te Weelde op 5 juni 1866, overleden te Ravels op 24 mei 1963, 96 jaar en 11 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Maria Elisabeth Dickens, geboren te Ravels op 10 september 1894, overleden te Arendonk (Kliniek Dr. Schrijvers) op 11 september 1973, 79 jaar oud. Elisabeth en Corneel Tuytelaars hadden 5 kinderen. Zij trouwde te Ravels op 17 april 1923, op 28-jarige leeftijd met Jacobus Cornelius Tuytelaers (28 jaar oud), geboren te Alphen en Riel op 14 februari 1895, landbouwer, wonende te Ravels-Eel, Hofstraat 16, overleden te Ravels op 26 april 1966, 71 jaar en 2 maanden oud.

2. Josephus Dickens, geboren te Ravels op 10 september 1895, volgt onder X-a.

3. Franciscus Maria Dickens, geboren te Ravels op 25 januari 1897, landbouwer, wonende te Ravels, Kapelstraat 45 en te Arendonk, Kapelstraat 45. Na het vroegtijdig overlijden van zijn broer Alfons huwde Frans met de weduwe van zijn overleden broer. Na het overlijden van zijn vrouw ging Frans inwonen bij zijn stiefzoon Jozef in de Kapelstraat te Arendonk. Hij was gehuwd met Maria Josephina Van Deuren, geboren te Arendonk op 26 oktober 1900, overleden te Turnhout op 6 juni 1958, 57 jaar en 7 maanden oud.

4. Maria Melania Ludovica Dickens, geboren te Ravels op 18 oktober 1898, arbeider, wonende te Ravels, Kapelstraat, overleden te Ravels op 29 juni 1980, 81 jaar en 8 maanden oud. Maria Dickens en Karel Pelkmans hadden 11 kinderen. Zij trouwde te Ravels op 17 april 1923, op 24-jarige leeftijd met Carolus Pelkmans (33 jaar oud), geboren te Weelde op 18 oktober 1889, overleden te Ravels op 1 augustus 1968, 78 jaar en 9 maanden oud.

5. Alfons Lodewijk Dickens, geboren te Ravels op 21 april 1901, volgt onder X-b.

6. Aloysius Dickens, geboren te Ravels op 5 november 1902, volgt onder X-c.

7. Melania Catharina Dickens, geboren te Ravels op 18 augustus 1904, overleden te Arendonk op 28 oktober 1982, 78 jaar en 2 maanden oud. Melanie en Jozef Schellekens namen de boerderij over van haar ouders. Zij trouwde te Ravels op 6 juni 1932, op 27-jarige leeftijd met Jozef Schellekens (28 jaar oud), geboren te Merksplas op 20 augustus 1903, landbouwer, wonende te Ravels, Achter-Eel, overleden te Ravels in 1992, 89 jaar oud.

8. Anna Maria Theresia Dickens, geboren te Ravels op 15 september 1906, landbouwster, overleden te Turnhout op 3 februari 1983, 76 jaar en 4 maanden oud. Zij trouwde te Ravels op 5 april 1932, op 25-jarige leeftijd met Joannes Vosters (28 jaar oud), geboren te Weelde op 4 februari 1904, fabrieksarbeider en metselaar, wonende te Ravels, Hofstraat 16, te Ravels Peelsestraat 20 en te Ravels-Eel, Kapelstraat 41, overleden te Turnhout op 24 maart 1987, 83 jaar en 1 maand oud.

9. Augustinus Dickens, geboren te Ravels op 13 mei 1910, volgt onder X-d.

IX-c. Maria Ludovica Dickens, dochter van Josephus Dickens (VIII-b) en Joanna Elisabeth Verheyen, geboren te Weelde op 1 november 1866, overleden te Lage Mierde op 16 maart 1943, 76 jaar en 4 maanden oud. Maria Ludovica had voor haar huwelijk reeds een tweeling gebaard. Franciscus en Elisabeth werden geboren te Weelde op 23/6/1897. Franciscus stierf een maand na zijn geboorte op 23 juli. Bij haar huwelijk met Josephus Maes uit Hooge Mierde werd Elisabeth gewettigd. Zij trouwde te Weelde op 9 februari 1903, op 36-jarige leeftijd met Josephus Maes (30 jaar oud), geboren te Hooge Mierde op 24 april 1872. Uit dit huwelijk:

1. Franciscus Dickens, gewettigd, geboren te Weelde op 23 juni 1897.

2. Elisabeth Dickens, gewettigd, geboren te Weelde op 23 juni 1897, overleden aldaar op 23 juli 1897.

IX-f. Jan Baptist Dickens, zoon van Augustinus Dickens (VIII-d) en Maria Theresia De Bont, geboren te Weelde op 19 oktober 1873, landbouwer. Hij trouwde te Weelde op 3 juli 1901, op 27-jarige leeftijd met Leonie Van der Paalen (28 jaar oud), geboren te Ravels op 26 oktober 1872, overleden te Weelde op 28 januari 1957, 84 jaar en 3 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Maria Anna Dickens, geboren te Weelde op 13 april 1902.
2. Jacobus Dickens, geboren te Weelde op 29 september 1905.
3. Maria Catharina Paulina Dickens, geboren te Weelde op 29 september 1905.
4. Ludovicus Dickens, geboren te Weelde op 14 september 1907, overleden te Turnhout op 25 september 1979, 72 jaar oud. Hij trouwde te Weelde in augustus 1937, op 29-jarige leeftijd met Baelemans (28 jaar oud), geboren te Weelde op 26 april 1909, overleden aldaar op 12 oktober 1959, 50 jaar en 5 maanden oud.
5. Maria Dickens, geboren te Weelde op 2 maart 1910.
6. Josephina Adriana Dickens, geboren te Weelde op 21 september 1911.
7. Augustinus Franciscus Dickens, geboren te Weelde op 21 november 1913, volgt onder X-e.

IX-g. Augustinus Dickens, zoon van Joannes Petrus Dickens (VIII-e) en Anna Catharina Riebergs, geboren te Weelde op 22 maart 1861, overleden aldaar op 26 januari 1949, 87 jaar en 10 maanden oud. Hij trouwde te Ravels op 13 februari 1903, op 41-jarige leeftijd met Maria Ludovica Janssen (29 jaar oud), geboren te Weelde op 5 januari 1874, overleden aldaar op 7 december 1965, 91 jaar en 11 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Frans Dickens, geboren te Weelde op 23 mei 1910, volgt onder X-f.
2. Franciscus Josephus Dickens, geboren te Weelde op 13 januari 1912, volgt onder X-g.
3. Maria Catharina Dickens.

IX-h. Ludovicus Dickens, zoon van Petrus Dickens (VIII-f) en Anna Catharina Vermeulen, geboren te Weelde op 2 januari 1845, landbouwer, wonende te Ravels, in 't Broek, overleden te Ravels op 15 december 1907, 62 jaar en 11 maanden oud. Hij huwde te Ravels op 19 april 1880, op 35-jarige leeftijd met Anna Maria Dickens (23 jaar oud), geboren te Weelde op 13 november 1856, overleden te Ravels op 23 juli 1887, 30 jaar en 8 maanden oud. Drie jaar voor haar huwelijk met Ludovicus Dickens baarde Anna Catharina van hen beiden een zoon op 19/9/1877, hij kreeg de naam Joannes Cornelius en huwde later met Bernardina De Bruyn. Anna Maria en Ludovicus namen de boerderij in 't Broek over van haar ouders. Ludovicus Dickens en Anna Maria Dickens waren bloedverwanten in de vierde graad. Uit dit huwelijk:

1. Joannes Cornelius Dickens, gewettigd, geboren te Ravels op 19 september 1877. Hij was gehuwd met Bernadina De Bruyn, geboren rond 1880.
2. Jacobus Dickens, geboren te Ravels op 19 februari 1881, volgt onder X-h.
3. Petrus Cornelius Dickens, geboren te Ravels op 28 juli 1883, volgt onder X-i.
4. Augustinus Dickens, geboren te Ravels op 19 januari 1885, volgt onder X-j.
5. Lucia Anna Dickens, geboren te Ravels op 7 oktober 1886, overleden aldaar op 2 september 1944, 57 jaar en 10 maanden oud. Lucia Dickens en haar man Jan Van Steen namen de boerderij in 't Broek te Ravels-Eel over van haar ouders. Zij trouwde te Ravels op 31 maart 1913, op 26-jarige leeftijd met Jacob Willem Van Steen (28 jaar oud), geboren te Oisterwijk op 5 november 1884.

IX-i. Ferdinand Dickens, zoon van Petrus Dickens (VIII-f) en Anna Catharina Vermeulen, geboren te Weelde op 19 december 1847, landbouwer en herbergier, wonende te Weelde in de Leemputten en de Straat, overleden te Weelde op 18 maart 1922, 74 jaar en 2 maanden oud. Ferdinandus boerde op de Leemputten te Weelde. Toen Ferdinand op 18 maart 1922 te

Weelde stierf, was hij herbergier in "De Straat" te Weelde. Hij huwde te Weelde op 3 november 1894, op 46-jarige leeftijd met Cornelia Louisa Moeskops (24 jaar oud), geboren te Poppel op 28 februari 1870, overleden te Weelde op 4 oktober 1901, 31 jaar en 7 maanden oud. Uit dit huwelijk:

1. Maria Catharina Dickens, geboren te Weelde in 1895. Zij was gehuwd met Frans Claasen, wagenmaker.
2. Petrus Cornelius Dickens, geboren te Weelde op 19 mei 1896, overleden te Turnhout op 8 februari 1977, 80 jaar en 8 maanden oud. Petrus Cornelius bleef ongehuwd.
3. Philomena Maria Dickens, geboren te Weelde op 8 maart 1898, overleden aldaar op 13 september 1898, 6 maanden oud.
4. Theresia Dickens, geboren te Weelde op 13 september 1899, overleden aldaar op 13 september 1899.
5. Anthonius Dickens, geboren te Weelde op 19 oktober 1900, overleden aldaar op 22 oktober 1900.
6. Josephina Dickens, geboren te Weelde op 29 september 1901, overleden aldaar op 1 oktober 1901.
7. Anna Dickens, geboren te Weelde op 30 september 1901, overleden aldaar op 1 oktober 1901.

IX-j. Christianus Dickens, zoon van Petrus Dickens (VIII-f) en Anna Catharina Vermeulen, geboren te Weelde op 28 oktober 1856, overleden te Arendonk op 16 november 1941, begraven aldaar, 85 jaar oud. Christianus en Anna Maria Pelkmans boerden op de Leemputten te Weelde op het stamhuis "De Nouw Leyns", hetwelk hij reeds verkocht op 10 juni 1895. Na zijn huwelijk woonde Christiaan te Ravels en gedurende deze periode was hij veekoopman. Hij huwde te Ravels op 14 april 1887, op 30-jarige leeftijd met Anna Maria Pelkmans (22 jaar oud), geboren te Weelde op 4 december 1864, overleden aldaar op 27 juli 1893, 28 jaar en 7 maanden oud. Anna Maria Pelkmans stierf te Weelde ingevolge de nasleep van het kraambed van haar vierde kind. Uit dit huwelijk:

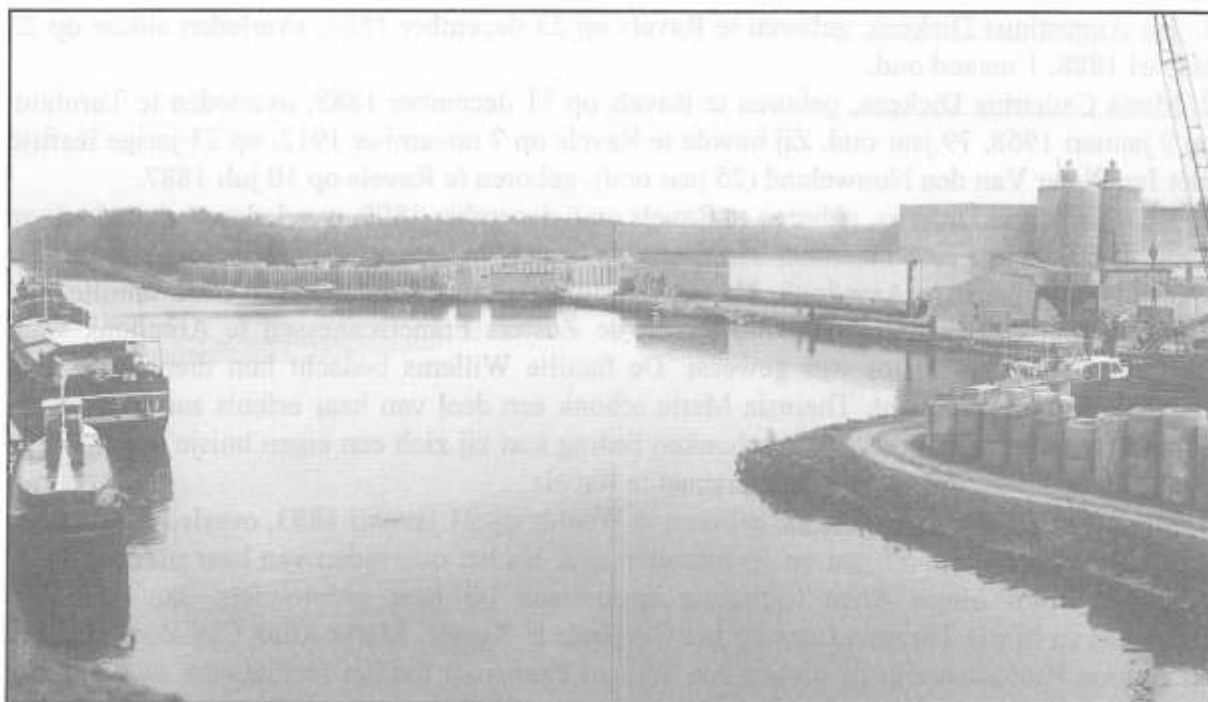
1. Jan Augustinus Dickens, geboren te Ravels op 23 december 1887, overleden aldaar op 23 januari 1888, 1 maand oud.
2. Maria Catharina Dickens, geboren te Ravels op 31 december 1888, overleden te Turnhout op 9 januari 1968, 79 jaar oud. Zij huwde te Ravels op 7 november 1912, op 23-jarige leeftijd met Jan Pieter Van den Nouweland (25 jaar oud), geboren te Ravels op 10 juli 1887.
3. Theresia Maria Dickens, geboren te Ravels op 6 december 1890, overleden te Arendonk op 8 mei 1980, 89 jaar en 5 maanden oud. Theresia Maria Dickens was dienstmeid bij de familie van dokter Willems te Arendonk. Na het overlijden van de kinderen van deze familie trad Theresia Maria Dickens in het klooster bij de Zusters Franciscanessen te Arendonk waar Dominicus Wouters rector was geweest. De familie Willems bedacht hun dienstmeid zeer vrijgevig in hun testament. Theresia Maria schonk een deel van haar erfenis aan haar zuster Maria Anna Catharina, met het geschonken bedrag kon zij zich een eigen huisje kopen op de hoek van de Kerkstraat en de Kloosterstraat te Ravels.
4. Maria Anna Catharina Dickens, geboren te Weelde op 31 januari 1893, overleden te Ravels op 17 december 1950, 57 jaar en 10 maanden oud. Na het overlijden van haar moeder op 27 juli 1893 werd Maria Anna Catharina opgenomen bij haar grootouders, Jan Cornelius Pelkmans en Maria Theresia Loos op het Gilseinde te Ravels. Maria Anna Catharina Dickens en Antoon Paulussen zijn de ouders van Willem Paulussen die het archiefwerk en een groot deel van deze genealogie samenstelde. Zij was gehuwd met Antoon Paulussen.(wordt vervolgd)

Ravels, Weelde en Poppel: "Toen en Nu"

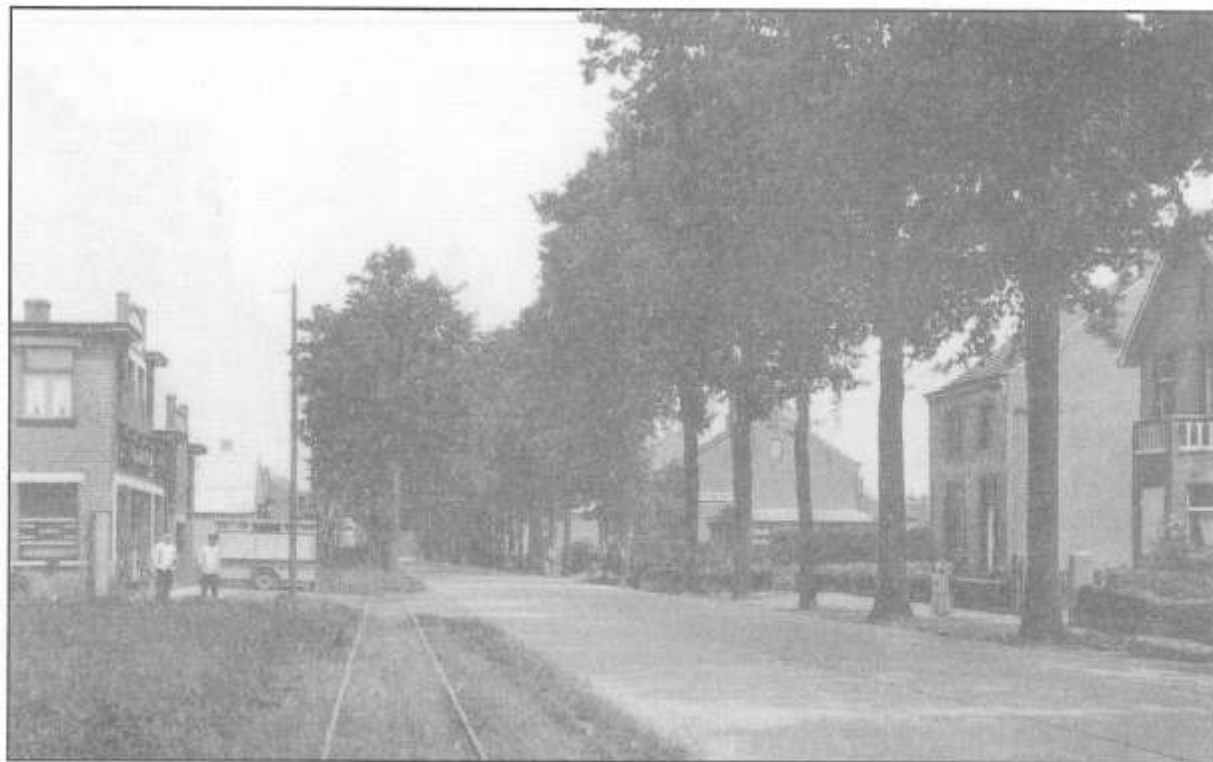
door Laurent Woestenburg

Ravels Toen: Vanop de brug over de Kempische vaart keek je links op dit plechtstatige witte huis. Het was eigendom van de firma CBR die te Ravels een fabriek uitbaatte. Toen enkele bezoekers van een herberg zonder daartoe de opdracht te hebben tijdens de oorlog de brug lieten ontploffen, werd het huis zo erg beschadigd, dat men besloot om het af te breken. Verderop, voorbij de kom, staat de steenfabriek Het Noorden.

Ravels Nu: Nu is de hele kom omgeven door de firma Savelkoul, die de betonafdeling van Van Gorp overnam en sterk uitbreidde.

Poppel Toen: De Tilburgseweg, vroeger "den Boulevard" genoemd. Vooraan links "de zaal" van Sooike De Wit, nu Chinees restaurant, en naast de weg het tramspoor en twee rijen bomen. Rechts: een paar huizen die gebleven zijn.

Poppel Nu: De huidige Tilburgseweg bevat weliswaar nog steeds dezelfde gehavende betonstroken -onze dorpen liggen ook zover van Brussel!-, maar wordt nu geflankeerd door rijen nieuwe huizen.

Weelde Toen: Het Weeldse Moleneinde, nu Weeldestraat genoemd. Rechts op de hoek van de toenmalige Arendonkseweg het café van Jan Van Gool. Verderop de huizen van wagenmaker Luyten en Jos Vlaminckx. Links de huizen van de familie Jansens, schoenmaker Leon Boeren en winkelier Sooike Geenen (het huis van de kantonnier genoemd).

Weelde Nu: Ook hier zijn de bomen gesneuveld voor het verkeer. Opvallend is wel dat sommige woningen aan de nieuwbouwvraag ontsnapt zijn.

Vervalsingen in de Kempen: verdachte privileges voor de Vrijheid Weelde (2)

door R. Van Uytven

De intitulatio (*Henricus Dei gratia Lotharingie dux*) is in elk geval volkomen klassiek. Een aankondiging van het zegel is in de oorkonden van Hendrik uit de jaren 1230 vrij gebruikelijk, maar ze ontbreekt in dit stuk. Van de vier getuigen (Jan de Leuwen, Arnold de Rotselaar seneschalk, Ingelram de Ysca, ridder, en Peter de Quercu, ontvanger van Brabant) is alleen Arnold van Rotselaar een bekende. Een gelijknamig personage bekleedde de functie van seneschalk, niettemin slechts tot 1216; hij overleed zeker voor 1221. Zijn gelijknamige zoon trad als seneschalk op vanaf 1233, ofschoon hij toch al eens met deze titel in 1227 werd vernoemd. In 1225 verschijnen als getuigen wel de broers Jan en Boso van Ysse, in 1232 een Lambertus de Hischa, en in 1234 Hendrik van Ysse en de gebroeders H. en W. van Ysse, ridders en in 1236 een Godefridus van Ysca, maar nooit een ridder Ingelram. Ook de overige twee getuigen zijn in geen andere oorkonden vernoemd. De functie van hertogelijk rentmeester waarmee Petrus de Quercu wordt bedacht (*receptor noster*), is in Brabant trouwens pas bekend vanaf 1271.

Ook de datering *Actum Lovanii in festo Apostolorum Petri et Pauli anno millesimo 232°* wijkt af van de gebruikelijke manier van doen in de akten van Hendrik I. *Anno* is steeds vergezeld van een bepaling als *Domini* of *Gracie* of *Incarnationis*. Op één oorkonde van 10 april 1233 na, staat het jaartal altijd voor de eventuele nadere gegevens over dag of maand. Ook wat betreft de inhoud wekt de oorkonde bevreemding. Zo is er de naam van 's-Hertogenbosch (*Silva*), terwijl de gebruikelijke vorm in deze jaren *Buscum* is. *Silva* komt uitsluitend voor in keizerlijke en hertogelijke oorkonden uit de twaalfde en de eerste jaren van de dertiende eeuw.

Vanaf 1223 tenminste is *Buscum* de enige gebruikte benaming. Ook de uitdrukkelijke bevestiging dat Weelde vrij is van karweien, tol en gruitrecht roept twijfels op. Niet alleen zijn de vrijheidscharters van Eindhoven en Sint-Oedenrode (ook uit 1232) en zelfs het bewaarde oudere privilege van 's-Hertogenbosch op dit punt heel wat discreter, maar bovendien was het gruitrecht in 's-Hertogenbosch nog van kracht in 1379, terwijl de oorkonde suggereert dat dit al in 1232 niet meer het geval was. Het is daarenboven hoogst merkwaardig dat Weelde met het recht van 's-Hertogenbosch zou begiftigd zijn, als het later steeds te Antwerpen ten hoofde gaat.

1313. Bevestiging van de vrijheden van Weelde door de Graaf van Vlaanderen

In 1632 leverde gemeentesecretaris W. Lemmens ook een authentieke kopie van een oorkonde van Robrecht van Bethune af. Hij vermeldt daarbij echter niet op welke grondtekst zijn afschrift steunt. Deze overigens totaal onbekende oorkonde zou ten overvloede het Vlaams gezag over Weelde moeten bewijzen. Ze wekt des te meer argwaan daar ze in het Latijn is gesteld, en van Robrecht van Bethune, graaf van Vlaanderen, slechts enkele Latijnse oorkonden zijn bekend. Hij gebruikte in zijn charters bij voorkeur het Frans, soms eens het Nederlands. Het Latijn duikt alleen op in enkele stukken bestemd voor internationale communicatie (o.m. met Engeland) of voor kerkelijke instanties. Robrecht betitelt zich hier *Dei gratia Flandrie comes*, maar de titulatuur van de Vlaamse graven in de tweede helft van

de dertiende eeuw en de eerste helft van de veertiende eeuw bevat nooit een vroomheidsformule. Het *Nos Robertus* (pluralis majestatis) wordt tegen alle gebruiken in gevolgd door een werkwoord in het enkelvoud (*notum facio*). Normaal bevatten Robrechts oorkonden ook een *inscriptio* die hier ontbreekt. Het corpus van de tekst vertoont tevens een vreemde analogie met deze van het hiervoor besproken charter van Hendrik I.

1232	1313
Henricus Dei gratia Lotharingie dux	Nos Robertus Dei gratia Flandriae comes
notum facimus omnibus presentibus quam futuris quod hominibus nostris	notum facio quod de consilio hominum meorum et fidelium terrae Flandrensis
de Weelde eandem legem et libertatem	renforciam libertatem de Weelde
de consilio fidelium nostrorum	
....	
ut scilicet amodo liberi sint	ut amodo liberi sint
cornedio, telonium aut grutum	a telonio et gruta
solvant in terra nostra	...
Actum Lovanii in festo Apostolorum	Datum Petgem 2 ^o februarij
Petri et Pauli anno millesimo 232 ^o	M.CCC.XIJ ^o

Men zou deze overeenkomsten natuurlijk kunnen verklaren door het feit dat het charter van Hendrik misschien als "Vorurkunde" voor dit van Robrecht heeft gediend. Met even veel recht echter zou men kunnen stellen dat de twee teksten door één persoon zijn opgesteld. De vorm van de datering, analoog aan die van de oorkonde van Hendrik I, blijft, afgezien daarvan, bevreemdend. In de oorkonden van Robrecht wordt de plaatsbepaling met een genitief aangeduid of door een voorzetsel ingeleid. Te Petegem-aan-de-Schelde bestond sinds Gewijde van Dampierre wel een grafelijk kasteel. De oorkonden die Robrecht in Vlaanderen uitgaf werden in de regel niettemin gedateerd te Male, Brugge, Gent of Kortrijk, soms te Ieper. Een enkele keer kwamen ook Damme, Sluis, Arras, Bergues, Axel en Rupelmonde voor, maar van Petegem is geen enkel voorbeeld bekend. De simpele aanduiding *2° Februarij MCCCXIJ^o* is in de oorkonden van Robrecht ongebruikelijk. Normaal zou zijn *die secunda februarij anno (Domini) MCCCXIJ^o*.

Op zichzelf al roept de inhoud van de oorkonde grote twijfels op. De heren van Weelde verhieven hun heerlijkheid steeds van het leenhof van Brabant, met name in 1296, 1312 en 1351. In 1292 treden ambtenaren en leenmannen van de hertog van Brabant als scheidsrechters op in een geschil over de novale tienden te Weelde. In 1296 verleent Jan II zijn leenman Jan de Bie, ter vermeerdering van zijn heerlijkheid, het banmolenrecht te Weelde. In een onverdachte oorkonde van 1331 verkoopt hertog Jan III al zijn gemene gronden te Weelde en Poppel aan zijn onderdanen aldaar. Men ziet dus niet goed hoe Robrecht van Bethune in 1313 de vrijheden van Weelde heeft kunnen bevestigen.

Bovendien verwijst hij naar een brand in het dorp waardoor alle vorige charters zouden verloren zijn gegaan. Hij voegt er uit pure goedheid nog aan toe dat de Weeldenaars daarenboven een markt, gilden (in het meervoud nog wel) en een draperie van brede (dus stedelijke) lakens krijgen (*et habeant mercatum et Gildas et textrinam in latis pannis et*

vierdraet quod de gratia superaddidi). Dit alles lijkt voor een dorp als Weelde bij het begin van de veertiende eeuw nogal overdreven. Turnhout kreeg pas in 1338 een weekmarkt en men ziet niet goed in hoe in 1363 de inwoners van Weelde, met zijn eigen marktprivilegie, zouden kunnen onderworpen worden aan de verplichting die weekmarkt te Turnhout te bezoeken. Volgens Gramaye zou Weelde zijn weekmarkt en twee jaarmarkten trouwens pas in 1449 hebben gekregen, terwijl een vernieuwing van het marktprivilegie door Albrecht en Isabella alleen verwijst naar een confirmatie ervan door Filips de Goede in 1457.

Besluit

Het is onze indruk dat de oorkonden van Weelde van 29 juni 1232, van augustus 1307, van 2 februari 1313 en van 5 juli 1407 naar vorm en inhoud onder zware verdenking staan. Zij zijn alleen bekend door afschriften die uit Weelde zelf afkomstig zijn, waar zij in de zeventiende-achttiende eeuw werden vervaardigd. In de kopies die W.Lemmens in de jaren dertig van de zeventiende eeuw leverde van de oorkonde van hertog Hendrik I (1232), en van hertog Anton (1407) beweerde hij te steunen op teksten geleverd door de officiële historiograaf J.B.Gramaye (†1635). Het zogenaamde charter van Robrecht van Bethune (1313) werd door Lemmens volgens hem gekopieerd in 1632 zonder echter mee te delen over welke basistekst hij daarvoor beschikte. De oudste kopie van de oorkonde van Jan II is van notaris J.B.De Catere (na 1686 en voor 1722), maar de andere kopie, verwijst daarentegen uitdrukkelijk naar Gramaye.

Het wil ons voorkomen dat de vermoedelijke vervalsingen niettemin niet op de rekening van de historieschrijver van de Aartshertogen kunnen gezet worden. Zoals gezegd vermeldt deze (Gramaye) in zijn notitie over Weelde verschenen in 1610 geen van al deze oorkonden. De vervalsingen getuigen bovendien van een dergelijke onhandigheid dat zij moeilijk aan de historieschrijver Gramaye kunnen worden toegeschreven. Deze staat trouwens bekend wegens zijn eerbied voor archiefdocumenten en voor correcte informatie. Het lijkt meer aannemelijk dat een plaatselijke vervalsers alleen maar de naam van Gramaye heeft gebruikt om zijn eigen producten meer gezag te geven.

Secretaris Lemmens gaf voor afschriften van bepaalde van deze documenten in 1632 (?) en 1639 van Gramaye te hebben ontvangen. Zo hij ze van hem zou gekregen hebben voor hijzelf in 1630 secretaris van Weelde werd, heeft hij blijk gegeven van meer dan gewone vooruitziendheid of belangstelling. Gramaye's historische arbeid over de Zuidelijke Nederlanden situeert zich immers hoofdzakelijk in de jaren voor 1612. Nadien reist hij in Italië, Malta, Sicilië en Spanje, vertoeft in 1619 zes maanden in gevangenschap in Algiers en na 1622 is hij nagenoeg zonder onderbreking in Duitsland, waar hij in 1635 te Lübeck overlijdt.

Een bijkomende eigenaardigheid is dat W.Lemmens één van zijn afschriften dateert in 1639 en dat dit en zijn andere kopies bewaard zijn met een paar voor de notaris afgelegde getuigenverklaringen in datzelfde jaar. Op verzoek van Sebastiaan Sebastiaensen verklaren Gerard Sebastiaensen en Cornelis Jacops op 18 februari 1639 dat de inwoners van de heerlijkheid Poppel nooit gehouden waren tot het betalen van de kleine tol te Turnhout. Als openbaar notaris, *by den Rade van Brabant geadmitteert ende geapprobeert inde heerlyckheid van Poppel* trad R. (?) *Sebastiany* op. Eén van de getuigen, de klager en de notaris (Sebastiany = Sebastiaenszoon!) dragen in feite dezelfde familienaam. De notaris in kwestie komt echter in de gepubliceerde admissieregisters van de Raad van Brabant niet voor. Er zou volgens deze registers te Poppel zelfs nooit een notaris geresideerd hebben. Het heeft er volgens ons alle

schijn van dat een aantal secretarissen en ambtenaren te Weelde-Poppel hebben samengespannen om hun dorpsgenoten een historisch dossier te bezorgen. De diverse documenten daarin, die mekaar mooi bevestigden en ondersteunden, moesten dienen om de begeerde tolvrijheid te Turnhout te handhaven. Dit artikel verscheen eerder in Taxandria, 1985, blz.119-130, voorzien van 67 voetnoten.

Op bezoek bij Maria Appels

door Laurent Woestenburg

Poppel heeft nog van die plekjes waar zorgenland naadloos overgaat in het vredige utopialand van hemelse rust. De Bremberg is er zo eentje. En daar woont, leeft en "werkt nog steeds" Maria Appels, weduwe van Adriaan Bosmans. Weliswaar geen geboren Poppelse, maar reeds zo jong naar Poppel gekomen, dat zij zich een rasechte Poppelse voelt. Met haar 88, want geboren in 1911, is zij nog steeds zo helder van geest en zo welbespraakt, dat je uren kunt luisteren naar haar verhalen over "hoe het toen in Poppel en deze streek aan toe ging". Om een naam, een jaartal en een pittig detail zit Maria helemaal niet verlegen.

Maria Appels

Overigens merkte ik dat zij nog steeds allerlei documentatie over de streek verzamelt in mappen. Kortom, Maria bleek een goede gesprekspartner te zijn voor een pittig verhaal over het leven in de tijd toen de eerste wereldoorlog ook onze contreien in zijn ban hield.

Vader Eduard Appels droomde ervan douanebeambte te worden. Hij waagde daartoe zijn kans bij het bestuur der douanen te Hasselt. Immers, de Kempen hoorden toen onder dat bestuur. Hij moest aanvankelijk nog zeven jaar wachten op zijn benoeming. De niet-benoemden noemde men in die tijd temperaires. Een strenge regel hield toen bovendien voor dat douanen de eerste vier jaar niet getrouwd mochten zijn. Die zeven jaren betekenden een zware beproeving voor Eduard, want die hielden in, dat hij op elk ogenblik het bevel kon krijgen om meteen te vertrekken naar een verre bestemming. Zo'n opdracht kon wel tot drie maanden in beslag nemen. Zo heeft Eduard dienst moeten doen op een hele reeks plaatsen, ver van huis: te Watou om controle te doen op een brouwerij (als biercommies), te Poperinge op de tabaksteelt, te Tienen in de suikerfabriek, te Appelterre, te Herent, te Sint-Lenaarts. Controle op bruggen hoorde ook steevast bij die opdrachten. Na die zeven jaar was hij natuurlijk voort wel van alle markten thuis. Dus werd hij vast benoemd als douanier en mocht hij zelf zijn voorkeur te kennen geven. Hij koos Antwerpen om er te werken in de haven. Ondertussen kwam ook het trouwen ervan. Hij kreeg zeven kinderen, van wie Maria de jongste was. De familie had zich aanvankelijk te Antwerpen gevestigd, tot in augustus 1914 de eerste bommen

vielen te Antwerpen en "het wonderkanon" Dikke Bertha volop begon te schieten. Dit oorlogsgewoel dreef de familie Appels op de vlucht. Averbode was de bestemming, want daarvan waren de ouders tenslotte toch afkomstig. Daar vonden de Appels niet zomaar een onderkomen. Het werd immers het domein van graaf De Merode. Maria ervoer daar haar eerste prikkels die haar latere leven als boerin zouden bepalen. Immers, hoe mooi het domein ook was, haar grootste bewondering ging uit naar de Zwitserse geiten die daar op het domein graasden. Zij is er nog steeds van onder de indruk. Deze bruintjes waren niet alleen bijzonder productief wat het geven van melk betreft, maar Maria kon er ook op klimmen en er heerlijk paard mee rijden. Er liep ook een gesneden bok bij en die was toen een gedroomd trekpaard voor de geitenkar.

Niet zo gelukkig met zijn plaats in de grote stad vroeg vader Eduard alras zijn overplaatsing naar Poppel aan, want de douanepost van Poppel was toen een zeer belangrijke. Poppel stond toentertijd namelijk bekend als een vermaard smokkelgat. Maria stelde met grote beslistheid, dat dit grenskantoor zelfs belangrijker was dan het kantoor van Turnhout. Zijn wens werd ingewilligd en Eduard nam voorlopig gedurende drie maanden zijn intrek bij de familie Frans en Kee Moonen in de Dorpsstraat. Daar logeerden in die tijd meerdere douanen, want op het vroegere huis van de familie Paaps stond toen nog een verdieping. Er waren dus boven een aantal logeerkamers ingericht. De familie zou daarna, -het was toen 1915-, overkomen naar Poppel. Maar hoe? Autoverkeer bestond nog niet. Toch moesten een paar meubeltjes en wat huishoudgerief naar Poppel versast worden. En dat allemaal in oorlogstijd! Het werd helemaal moeilijk, omdat de Duitsers langs de grens een elektrische afsluitingsdraad geplaatst hadden. Immers, Nederland was niet in de oorlog betrokken. Die scheidingsdraad stond in Ravels op de brug over de vaart. Je kon dus die gevaarlijke afsluiting niet overschrijden en met meubels de vaart overzwemmen ging uiteraard ook niet. De enige mogelijkheid om de verhuis naar Poppel te kunnen doen, was de tram. Dus werd het gezin met have en goed op de stoomtram geladen en kon de tocht naar Poppel op goed valle het uit beginnen. Op de brug van Ravels was er echter grote controle. Alles werd onderzocht en uitgeplozen op mogelijk spionagewerk. De kleine Maria had een kleedje aan met een brede zoom. Die werd losgemaakt en zorgvuldig afgezocht, want ook daarin konden belangrijke documenten meegesmokkeld worden.

Het gezin Appels vond te Poppel een onderkomen in een van de vier kleine huizen van janhagelbakker Louis De Jongh, en wel in het huisje waarin nu Boeketje is gevestigd. In deze vier woningen woonden enkele douanen op een rij. Eén serieuze tegenslag moest dringend worden overwonnen: het krioelde er van de muizen en ratten. Er moest dus dringend voor een kat gezorgd worden. En die kwam er natuurlijk al meteen. Dat was echter niet het enige dier waarvoor gezorgd moest worden. De geiten van De Merode hadden zo'n grote indruk nagelaten, dat ook daarvoor gezorgd moest worden. Eduard werd dus de trotse bezitter van één geit. Haar eten moest ze vinden tijdens het hoeden langs de wegen. Ze was wel zeer productief, zodat haar melk niet alleen een welgekomen voedingsmiddel was, maar ook nog toereikend was om er boter van te maken. Iedereen moest trouwens ervoor zorgen een geit te houden, want aan boter was anders niet te geraken. Alleen had de familie Appels het voorrecht een bruine geit, -u weet het wel: zo'n Zwitserse-, op stal te hebben, want die gaf veel meer melk dan een witte. Maar zij had ook nog twee kippen, zodat er af en toe een eitje op tafel kon komen.

Tijdens de oorlog waren de mensen voor hun levensonderhoud afhankelijk van de voedselvoorziening. Die noemde men "het comiteit". Ze was vergelijkbaar met wat tijdens de tweede wereldoorlog "de ravitaillering" heette. Leden van de armenraad van de kerk en van

het gemeentebestuur moesten voor de voedselbedeling instaan. Dat comiteit was gevestigd in de gemeenteschool (nu de gemeentezaal). Waren van dienst: o.a. Drik Van Klasen (Hendrik Van Hees), Louis De Jongh, Louis Haagen, De Knip (kleermaker Van Nooten), Lex Haagen, enz. Vader Appels werd belast met het toezicht. Het hoofdbestanddeel van de aanvoer kwam uit Amerika. Veel keuze van goederen was er niet: hoofdzakelijk kisten spek en balen bloem. Het spek kwam wel van een heel bijzonder soort varkens. Het was wit (dus zeer vet) en werd gesneden van enorm grote "zijden". Het werd verscheept in grote houten kratten. De bloem moet vooral van maïs zijn gekomen, want het had daarvan de typische kleur. Brood kon je er niet van bakken, want bij het breken van zo'n brood bleef het deeg spinnen. Al dat proviand werd per boot uit Amerika aangevoerd. Als de Duitsers zo'n boot torpedeerden, was er een tijdlang geen voorraad om te bedelen en dan moesten de mensen maar hun plan trekken. Wel was het mogelijk om vanuit het Hageland zogenaamde "kunsthoning" te verkrijgen. Eigenlijk was dat een soort siroop, gemaakt van suikerbieten. Deze was zeer vast (dik) en vooral erg zoet. Van dit broodsmeezel kreeg men bij de bedeling één pint per familielid mee. De enige aanvulling op dit proviand was voor Eduard wat hij niet ver van zijn huisje op een stukje grond van Louis De Jongh kon telen: een beetje koren om stro te hebben voor de geit, en wat aardappelen. Eerst was het lapje grond 40 roeden groot, waarvan een gedeelte dan nog vol "puisten" van afgezaagde eikenbomen zat. Jawel hoor, daarin huisden de muizen naar hartelust. Het raadsel waarom ze dus dringend voor een werkzame kat moesten zorgen in en rond hun huisje, was dus opgelost.

Eduard Appels

Op een gegeven moment moesten alle douanen op bevel van de Duitsers naar Turnhout. Vader Appels weigerde pertinent op deze eis in te gaan. "Ik zal nooit werken voor onze vijand" wierp hij hen in het gezicht. Prompt besloot hij met zijn gezin naar het neutrale Nederland te vluchten. De geit, de twee kippen en de poes werden ondergebracht bij Jaan Van Gorp die in "de Straat" woonde. En de familie vluchtte in Tilburg naar kennissen in afwachting dat ze een kosthuis zouden vinden. Voor dat kosthuis zou "Jan den Bels" zorgen. Hij wist van wanten, want zijn vader had vijftig jaar lang (dus, al van in de negentiende eeuw!) elke dag een zak van 50 kg zout van België naar Nederland gesmokkeld. Zelf zat hij om stunts ook niet verlegen. Zo kocht hij zelfs 18 natiepaarden in België en smokkelde die 's nachts de grens over. Het waren paarden die dienden om boten voort te slepen ("slijpen" zei men hier). Maar jawel hoor, de laatste vier heeft hij nooit betaald.

Maar het kosthuis voor de familie Appels kwam er. Het leven was er echter zeer hard, want Nederland kreeg van de Amerikanen geen steun zoals België. Omdat het Duitse leger veel goederen kocht van Nederland, was er wel veel werk in de streek rond Tilburg. Vooral schoenen waren zeer gegeerde objecten. Vader Appels ging dus in een looierij werken. Maar ook voor het Belgisch leger werd er gewerkt. Vooral te Putte overschreed men de grens om er

goederen naar dit leger te versassen. Vooral turf was een zeer gegeerd product. De mannen moesten van 's ochtends 6.30 uur tot 's middags 14 uur turf steken en drogen. Die werd dan 's namiddags naar de kampen gevoerd. Voor die zware arbeid werd zoon Jules ingezet, tot hij op zijn negentiende in de legerdienst moest.

Het leven in Tilburg was voor moeder Appels niet meer te harden. Ze was zeer resoluut en vertrok met haar kinderen terug naar Poppel. Toen ze aan haar huisje terugkwam, stootte ze op een Duitse soldaat. De deur bleek opengebroken. De Duitser gebod haar meteen naar Ravels te gaan voor controle in het "Pاسبureau". Zij werd onder druk gezet in verband met haar man die nog in Nederland was achtergebleven. Waarom die dan wel in Nederland was gebleven? Niet op haar tong gevallen zei ze krachtig: "Mijn man doet geen dienst voor de vijand!". De Duitser dreigde haar naar Duitsland te sturen. Zo geschrokken van haar eigen overmoed, viel ze in bezwijming. Toen ze weer wat bijgekomen was, presenteerde de man haar een kop koffie, maar ze weigerde die te drinken. "Denkt u dat ik u ga vergeven?" zei hij en hij dronk zelf ook een kop mee. Op de duur mocht ze terug naar huis, maar dan moest ze regelrecht naar de Ravelse brug lopen voor de controle. Daartoe bleek ze niet meer bij machte en ...ze dronk een kop koffie. Gelukkig was er toen in Ravels ene Gust van Jan Lee die een gerij had met een renpaard. Die bracht haar naar Poppel. De Duitse soldaten controleerden zo streng, omdat vaak brieven over en weer gesmokkeld werden. Zo was het bekend, dat Frans Bosmans geregeld brieven over de heide uit Nederland naar café De Pannenhoeft bracht. Daar woonde Lis Hendrickx van wie een zoon aan het front streefde. Zij was door de Duitsers een keer "gepakt" en werd zwaar op de rooster gelegd. Toch gaf zij niet toe dat zij de betrokken bestemmingen kende, maar uit grote angst wilde zij van dan af geen brieven meer ontvangen. Zij vroeg voortaan de brieven maar zelf uit Nederland te gaan halen.

Een van de kinderen Appels was Pelagie. Die was aanvankelijk in Averbode gebleven en kwam af en toe op bezoek naar Poppel. Bij een van haar overtochten werd ze verdacht van spionage. Ze werd gevangen meegevoerd naar het Steentje in Turnhout. Daar moest ze blijven. Haar tijd moest ze doorbrengen met kousen stoppen voor de soldaten. Ze slaagde er wel in om in twee weken tijd één enkel klein gaatje te dichten. Op een goeie dag kwam een soldaat bij haar en deed teken dat ze moest zwijgen en hij liet haar vrij aan de Theobalduskapel. Van daar moest ze recht naar de Ravelse brug lopen. Natuurlijk volgde hier weer controle. Ze moest zich uitkleden en de soldaat van dienst gebod haar zich te bukken. Dat weigerde ze eerst pertinent. Tot ze op de duur de duimen moest leggen, zich bukte en de soldaat met een fikse zwaai een opdoffer in zijn gezicht gaf. De sfeer veranderde en de man was zodanig van zijn stuk, dat hij mooi begon te praten. Pelagie werd zelfs verder ongestoord gelaten en mocht richting Poppel vertrekken. Ook zij trok verder naar Tilburg en ging werken bij de firma Van de Pas. Daar werden oude schoenen tot lapjes versneden en in vormpjes gelijmd om te dienen als voetenverwarmende binnenzolen voor de Duitse soldaten. Die droegen immers grote "stiebels" waarin bij winterweer de voeten het wel erg koud kregen. Pelagie had het echter niet zo voor de Nederlandse werkzusters. Ze werd immers uitgescholden voor "Belze broek". De Belgen droegen immers in het begin van deze eeuw andere broeken dan de Nederlanders. In Nederland waren namelijk de valbroeken erg in trek, terwijl men in België broeken droeg, waarvan de achterste naad open was. Beide systemen moesten ervoor zorgen dat de stoelgang zonder gehaspel verliep. Maar goed, er kwam een hoog oplopende ruzie van. Een Nederlandse dropte wat lijm op de rok van Pelagie en meteen ontstond er een "schoenlappengevecht". Tot de baas er zich mee kwam bemoeien. Pelagie zei haar werk op en ging naar "De Volt" in Broekhoven werken. Na de oorlog kwam ze terug naar Poppel.

De grens bleef inmiddels toch haar specifieke rol vervullen. Er werd gesmokkeld dat het een lust was. Zelfs het eerst-communiekleed van Maria werd door To Van Gorp, verborgen onder haar eigen jurk, uit Nederland naar Poppel gesmokkeld. To was meid bij pastoor Ploegmans en overschreed de grens geregeld. Zo is zij eens een keertje met Maria de grens over getrokken om de pastoor zijn waardepapieren (wellicht acties) te gaan halen. To stak die in een zak die op de rug van Maria werd vastgehecht. Zelf droeg zij de kleine Maria over de grens. Maar deze moest zich vooral zeer stil houden en doen alsof zij sliep. In een zagezegde diepe slaap verzonken kon Maria inderdaad de acties veilig over de grens krijgen. Het liep echter niet steeds even goed af. Immers, op zekere dag trok To de grens over om peperkoek te kopen. Ze verborg een flink exemplaar onder haar rokken. Aan de grens was er de niet te vermijden controle en werd ze zwaar op de rooster gelegd. Aan controle van wat ze eventueel onder de rokken meesleepte kon ze niet ontsnappen, tot de peperkoek te voorschijn kwam. "Zijde gij niet de pastoorsmeid?" zei de douanier. "Da ben ik, maar onze pastoor is erg ziek en heeft de grootste moeite om te kunnen kakken" was het antwoord. Die peperkoek moest dus dienen om de stoelgang te bevorderen. Zo redde To alweer de situatie. Moeilijker ging het toen ze eens groene zeep smokkelde. Ze had een pond van die zeep in zakdoeken gewikkeld (plastiek bestond natuurlijk nog niet) en op haar borst gebonden. Aan de grens werd er gefouilleerd en wat bleek? De groene zeep was tijdens het marcheren en de warmte gaan smelten en door de druk die de douanier erop uitoefende spoot het goedje recht in zijn gezicht. Zelf hield To er echter ook nog flink verbrande huid aan over.

Toen de familie Appels terug te Poppel aankwam, had de geit haar beste dagen gehad. Onverbidde ging ze de kuip in. Ze was zo groot dat ze een hele waskuip vulde. Maar het gezin had bij de terugkeer vanuit Nederland een jong geitje meegebracht. Jammer genoeg was het een wit, want dat zou niet voor zoveel melk zorgen als de bruine Zwitserse die inmiddels stukje bij beetje zorgde voor vlees bij de boterham. Vader Appels en zijn gezin doorstonden de oorlog heelhuids. Daarna werd hij brigadier te Poppel. Maria trouwde er met Adriaan Bosmans en het paar vestigde zich definitief in een boerderijtje te Poppel

1940: De vlucht naar Frankrijk

door Edmond Swaan

Vrijdag 10 mei 1940

Om zes uur zou de bel gaan op het klein Seminarie te Hoogstraten en zouden wij opstaan. Reeds lang van te voren hoorden wij vliegtuigen en ontploffingen. Voordien hoorden wij verscheidene surveillanten die door het raam gingen kijken aan de zuidkant, dus aan de tuin richting Rijkevorsel. Daar werd geschoten.

Zes uur. De bel ging en op de wasplaats werd er reeds gefluisterd dat het oorlog was. We gingen naar de mis in de kapel en vervolgens naar de eetplaats. Hier werd al meer dan gefluisterd dat het oorlog was. Vervolgens gingen we naar de studiezaal. Directeur Roest ging vooraan op te trede staan en vertelde wat men op de radio afgeroepen had. Ook gaf hij op wat er moest gedaan worden. De jongens die uit richting Antwerpen kwamen, moesten wachten

op de tram. De rest moest dan maar zo vlug mogelijk te voet naar huis vertrekken. Dat betekende voor mij en anderen te voet van Hoogstraten naar Weelde.

Half negen. Wij vertrokken te Hoogstraten. Alfons Mercelis nam vast zijn voetbalschoenen mee, want hij zou - zo dacht hij tenminste- een lange vakantie hebben. Even voorbij Wortel-Kolonie gekomen hoorden we een hevige doffe knal richting Weelde en Ravels. Later hoorden we dat de brug te Ravels in de lucht was gevlogen. Het was toen elf uur. In het Moleneinde kwamen we twee zusters van mij tegen (Jeanne en Josephine die haar nieuwe fiets wilde laten zien). In een loods had men een gat gegraven. Daarin kwam een zeer grote koperen huls van scheepsgeschut met daarin allerlei koper en zilverwerk. Dit werd goed ondergestopt en bijgetrapt opdat de Duitsers het later niet zouden vinden. Intussen was door de radio het bericht gekomen dat alle jongens tussen 16 en 35 jaar naar Eeklo moesten gaan en daar verzamelen. De bedoeling was om niet in handen van de Duitsers te vallen als deze zouden oprukken. Om drie uur is mijn broer Jef dan vertrokken met een hele groep anderen. Bij deze groep waren er buiten mijn broer onder andere ook nog Laurent en Gust Van Baelen en Aloïs Verheyen. Bij notaris Van Hove was men uiteraard ongerust voor Manu. Raf van der Voort kwam vragen wat hij moest doen want juist die dag werd hij 16 jaar ...! Te Poppel waren brandbommen gevallen langs de grote weg naar Nieuwkerk. In de Vredestraat te Turnhout waren ook bommen gevallen. Regelmatig hoorden wij vliegtuigen en hoorden we schieten. Zo gingen wij naar bed. Om één uur hoorden we flink gerommel richting Weelde-Statie. Het waren Franse soldaten die aankwamen.

Zaterdag 11 mei

's Morgens vertelde men dat de Duitsers reeds in Den Bosch waren. Er kwam luchtafweer aan de tramhalte in het Moleneinde. De soldaten vertelden dat het best was te vertrekken nu het nog ging. We hebben nogmaals rondgehoord vooraleer de tocht aan te vatten. Het pakje stond al klaar van de vorige dag, nu de fiets nog in orde, een goede dag en op hoop van redding zijn we dan vertrokken. Met de fiets reed ik eerst tot bij Jan Tuytelaars te Ravels en ik liet de fiets daar staan want daags tevoren was de brug opgeblazen om 11 uur in de voormiddag. Met een bootje moesten we oversteken maar we moesten ook onmiddellijk in de loopgrachten schuilen wegens vliegtuigen. De reis ging te voet verder naar Turnhout waar we ons eerste alarm meemaakten. We hoorden dat er in de Vredestraat bommen gevallen waren. We moesten naar de tramstatie. Alles ging goed tot in Schilde aan het antitankkanaal. We moesten uit de tram want een Frits (= scheldnaam voor de Duitsers) kwam af en smiet bommen. Er werd geschoten van alle kanten. Ik zag zelfs een man in het bos die er een gewoon oorlogsgeweer op richtte en er zo op los vlamde. Aan de andere kant van het kanaal waren pakken springstof aan de bomen gebonden. Wij gingen er te voet naar toe, want de eerste tram kon niet meer verder. Een andere tram kwam ons afhalen en daar reden we dan mee tot in Antwerpen. Vanuit het Middenstation ging het verder richting Gent. Die rit duurde wel drie uur. Onderweg was de trein even in een station gestopt. We zagen dertien Duitse vliegtuigen op ons afkomen, doch plots zwenkten zij en vlogen in de richting van Antwerpen. De trein naast ons was reeds vroeger gebombardeerd. Er zaten nog enkele militairen in en er was een bloedspoor te zien in de ingang van een wagen. In het station van Gent had ik mijn eerste picknick. Om twee uur kwamen we te Eeklo aan. Hoewel het volop nacht was kon ik terecht bij de familie Van Veerdegem Jockee in de Leekestraat 33. Samen met nog drie anderen, een jongen van Mol, één uit Geel, Adriaan Van Loon (=Jaen van Plonne), kon ik daar op een kamer logeren.

Zondag 12 mei

's Morgens gingen we naar de mis bij de paters. Bij het bezichtigen van de brouwerij Krüger dronken we een pintje. Ze gaven het liever aan Belgische jongens dan dat de Duitsers ervan zouden profiteren. Daarna vond ik mijn broer Jef en nog vele anderen van Weelde terug vlak bij ons in een stalletje. We moesten onze pas laten afschrijven, waar we overigens zeer lang moesten wachten, gingen nogmaals om rantsoenzegels te halen en moesten weer onverrichterzake terug. 's Avonds maakten we een schuilkelder tegen het bosje.

Maandag 13 mei

Er was een valschermspringer gevallen en die schoot er lustig op los tot men hem zelf doodschoot. Het was een jongen van 17 jaar. 's Avonds kwamen de Fritsen voor de zoveelste maal aangevlogen. Nu waren ze met z'n drieën. Twee ervan werden neergeschoten. Tijdens de nacht was er nog verscheidene malen alarm.

Dinsdag 14 mei

's Morgens hebben we een wandelingetje gemaakt, de naam in een boom gesneden en een stok gezocht. Intussen was er alweer alarm. Als ik naar het stadhuis ging zag ik nog vele studenten. Na de middag kwam het bericht dat we om drie uur aan het kanaal moesten zijn om te vertrekken. Om drie uur waren we dan waar we moesten wezen, een tram vertrok maar er waren er nog een hele hoop die moesten wachten. Daarna hoorden we zeggen dat we te voet verder moesten. Omdat we daar allerm minst zin in hadden, bleven we wachten. Een eerste groep vertrok te voet met Laurent en Gust Van Baelen, René en Aloïs Verheyen. Mijn broer Jef liep hen nog achterna en zo geraakte ik hem kwijt. Eindelijk gingen we dan met de tweede groep te voet langs het Schipdonkkanaal en Gent-Brugge naar Hansbeke. Ik was onder andere vergezeld van een jongen die aan de grens te Poppel gekwetst was door de bommen. In Hansbeke kregen we soep van vet water met rijst en sliepen we in de jongensschool.

Woensdag 15 mei

's Morgens gingen we naar het klooster eten en legden er nog de hand op een pak boterhammen. Daarna trokken we op stap naar Roeselare over Tielt. Onderweg moest ik dikwijls het pak boterhammen dat ik meedroeg, van schouder wisselen vanwege het gewicht. Bijna op de grote weg naar Tielt aangekomen kregen we rabarber en wat verder kregen we er weer. Het was het laatste wat de mensen nog in hun tuin hadden staan. Van alle kanten vertrokken de jonge mannen nu naar Frankrijk. Op de weg stonden er allemaal Franse auto's. We waren nog met drie jongens van Weelde, namelijk Louis Verschueren, Jos van de Stouwer en ikzelf. Met hen marcheerde ik al vanuit Eeklo. Even voor Tielt troffen we een wagen aan, klommen er op en reden tot op de markt mee. Daar gingen we weer tot aan het stadhuis om inlichtingen te vragen. Men wist er echter van niets. We gingen dan naar het station. Of er treinen uitreden? Ook daarvan wist men niets. Dan maar terug tot halfweg waar we op de stoep zijn gaan zitten rusten. Men riep ons na een tijdje binnen en we kregen eten. We gingen nogmaals naar het station maar zonder resultaat en op de rand van de stoep wachtten we dan maar of er een auto kwam. Tenslotte hoorden we dat er nog een trein zou komen. We gingen zien, kropen op een open platte wagen en reden mee tot Langemark. We kregen onderweg nog rabarber te pakken. We kwamen op een trein terecht die naar Ieper reed. Te Kortemark stapten we echter af en bleven in het station slapen. Soldaten kwamen nog naar een zonderling zien die absoluut naar Ieper wou.

Donderdag 16 mei

Om vijf uur gingen we reeds op weg, maar het was pas tien uur eer we met de trein in Ieper waren. Daar stapten we in het station uit en gingen naar het stadhuis waar we te horen kregen dat we naar Poperinge moesten. Op de hoek van de straat gingen we uitrusten. Na een tijdje hoorden we nog eens of er een trein was voor Ieper. We zetten ons in een trein en wachtten. Als men ons vertelde dat er misschien één pas 's avonds vertrok besloten we op een tram te wachten. Tenslotte besloten we dan maar te voet naar Poperinge te gaan. Ondertussen wasten we onze voeten in een sloot en deden een ferme dut. Daarna gingen we tot in Poperinge. Daar aangekomen stapten we dadelijk een bakkerswinkel binnen, kochten een gloeiend heet broodje. Het was te heet om het op normale wijze te kunnen vasthouden. Nadien trokken we naar de markt en lieten onze pas afschrijven zoals andere jongens. Daarna zochten we een polk (=slaapplaats) en vonden die bij een boer in zijn schuur. 's Avonds speelde er één op een saxofoon.

Vrijdag 17 mei

We begonnen de dag met ons te wassen in een kleine ronde vijver in een wei. Daarna trokken we met pak en zak naar Poperinge om te horen wanneer we weer moesten vertrekken. We gingen naar een café in een straatje waar we moesten wachten om onze pas te laten afstempelen. Toen we gegeten hadden, nam ik al de passen en we vertrokken. We gingen goed vooruit. Op de rand van de stoep hebben we later nog wel een paar uur zitten wachten. Daarna trokken we naar het station. We zagen René Verheyen en gingen met hem mee. We vonden wel elf jongens uit Weelde. We konden slapen bij een schrijnwerker, tussen het houtwerk en boven een kippenhok. Het was hier dat ik mijn eerste was deed. Jan Geerts en Adriaan Van Loon wilden Castaar drinken. Ze verzeilden bij een kapster waar zij aan reukwater geraakten. Met veel lawaai kwamen zij bij de schrijnwerker binnen. We hoorden weer vliegtuigen. Verhoeven kreeg nog Franse les. Ik ging op de schelft slapen boven het kippenhok.

Zaterdag 18 mei

Om drie uur stonden we al op om onze trein zeker niet te missen. We aten een beetje en trokken dan maar naar het station. Tegen zes uur mochten er nog 150 bij op een trein die er al daags van te voren stond. Bij het ingaan van het station kregen we een vierde van een brood en een homp kaas. Om half acht reed de trein weg en bolden we naar Frankrijk. Na verschillende malen gestopt te hebben kwamen we in Calais aan. Onderweg hadden we lange halten. We gingen dan water zoeken of op de spoordijk liggen rusten. Daar konden we tenminste slapen. Geregeld riepen er sommigen: "Vive la France!" Onderweg was de spoorlijn gebombardeerd. 's Avonds werd er volop geschoten en er vielen stukken ijzer op de wagens bij ons. We hebben op de banken of op de grond geslapen naargelang het aankwam.

Zondag 19 mei

We waren al vroeg wakker en gingen ons wassen aan een kraantje. We stonden op een grote rangeerplaats van Calais. Vervolgens hoorden we mis tegen een seinhuis. Telkens als we eten wilden, vroegen we er aan twee verschillende vensters van de trein. Binnenin kreeg ik nog eten van andere mensen. Ik stak het eten in mijn "broodzak" (een kussensloop) en speelde het later binnen. We verveelden ons daar dood in de trein. Verschillende jongens waren nog ziek van het wijn drinken van de vorige dag. Ze waren even voor Calais uit de trein gesprongen, hadden een fles wijn gekregen en die ineens leeg gedronken. Tijdens de middag kwam er wat verandering. Er kwam iemand met een brood aangedragen. Toen wij vroegen waar dit wel vandaan kwam, was het antwoord dat enkele jongens dit gevonden hadden in een wagon. Wij

wilden ook gaan zoeken, maar hoorden net op tijd dat de soldaten er een paar afgeranseld hadden. Aan de trein vlak bij ons werd er appèl geblazen. Daarna sprongen de Belgische soldaten van de trein. Er waren tweehonderd broden "in gebruik genomen" en acht wagons waren opengebroken. Sommigen dachten dat zij wijn gevonden hadden maar het was slechts slaolie. Ik kreeg naderhand van een soldaat een aangesneden brood. Zodra ik in de wagen kwam, moest ik het opnieuw afgeven. Tegen half zeven vertrokken we. Rie Verhoeven had zijn was gedaan en vlagde. Hij klemde zijn handdoek tussen het raam en al wapperend moest hij dan maar drogen.

Maandag 20 mei

Om half drie kwamen we voor het station van Noyelle aan. Daar gingen we ons wassen aan een beekje. We gingen nog een tijdje in de wei liggen en stokken snijden om te wandelen. We stonden met vier treinen achter elkaar. Om zeven uur bolden we het station binnen. In de voormiddag kwam de eerste raid. Velen liepen langs alle kanten weg. 's Namiddags zagen we wel soep maken, maar kregen niets en moesten honger lijden. Tegen de avond kwamen er een vijftiwintigtal vliegtuigen om een vliegveld te bombarderen.

Ze kwamen bijna over het station en we dachten dat zij bommen zouden gooien. Ik zat verscholen onder een betonnen plaat tegen een betonnen beerput. De bommen vielen rond het vliegveld van Abbeville en een half uur later zagen we de rook van de ontstane brand. Even voor de duisternis inviel, reden we naar Abbeville. Onderweg was er een bom op het spoor gevallen. Bij de overgang lichtte de treinwagon zich even. In de verte zagen we toen reeds de gloed van de brand en men schoot vuurpijlen af. De Duitsers waren reeds in Abbeville en wij hoorden schieten. We reden terug en in het station van Noyelle moest iedereen uitstappen. Te voet gingen we nu mee met de troepen en andere vluchtelingen.

Hele rijen auto's stonden daar! Er stonden er in de weiden en er zaten er in de grachten. Sommige jongens wilden op de grachtkant gaan liggen, maar wij wilden vlug verder gaan. We staken een rivier, de Somme, over en kwamen op de weg richting Eu terecht. Weer wilden daar jongens gaan liggen. We hoorden een hevige knal. De brug over de Somme vloog de lucht in. We zwijmelen van de honger en slaap. In het volgende dorp wilden de anderen brood gaan zoeken, gingen met ons niet verder en zo raakten wij hen kwijt. Toen speelden we met zijn vieren het stuk brood dat ik nog had, binnen. We gingen terug op stap maar tien kilometer verder moesten we van vermoeidheid op de grachtkant gaan liggen en sliepen een half uur. Voornamelijk René Verheyen was er erg aan toe. Om de 37 km af te leggen hadden we heel de nacht gestapt met slechts een half uur rust.

Dinsdag 21, woensdag 22 en donderdag 23 mei

In Eu aangekomen zochten we eerst een bakker. Al heel vroeg was er één bezig en het zou nog wel even duren vooraleer het brood klaar was. We zochten dan eerst het station op en hoorden dat er een trein op komst was. We gingen vervolgens terug naar de bakker en hadden gloeiendhete broden die we bijna niet konden vasthouden. Terug in het station gingen we liggen om uit te rusten en om de broden te laten afkoelen. Eindelijk! De trein was in aankomst. In de wagons konden we niet terecht maar wel in de pakwagons. Er lagen zelfs rollen tapijt. Onze slaapplek was vlug bepaald en geïnstalleerd. We sliepen tot in de namiddag. Later bleek het de koninklijke trein te zijn!

We hebben toen onze plaats op de tapijten afgestaan aan enkele vrouwen. De reis werd verdergezet langs Rouen, Lisieux, Le Mans richting Nantes. In Rouen was het station gebombardeerd. Te Lisieux was het mogelijk om door twee vensters eten te krijgen. Toen

sliepen we reeds in de gang van de wagon. We waren op dat ogenblik met vier jongens uit Weelde: René en Aloïs Verheyen, Jos Baelemans en ik, Edmond Swaan. Ik sliep zoals de andere drie in de gang op staalplaat met onder mij een deken en onder mijn hoofd mijn "broodzak", die -zoals ik al eerder gezegd heb- een kussensloop was. Het lag toch maar hard op zo'n staalplaat. Tegen de avond kwamen we aan bij Bordeaux. We reden over een brug over een heel breed water. 's Morgens kwamen we dan aan in de badstad Arcachon.

Vrijdag 24 en zaterdag 25 mei

We moesten terug naar Bordeaux. Daar we tijd genoeg hadden, bleven Aloïs en ik in het station terwijl René en Jos de stad in gingen. Zij hadden het een en ander kunnen kopen. Het was dan de beurt aan Aloïs en mijzelf om eens te gaan zien. Op een kruispunt in de stad wilde ik links en Aloïs rechts afslaan. We gingen dan maar rechtdoor op de zee af. Gelukkig maar want Aloïs merkte plots Fons Remeysen op. Met mijn wandelstok porde ik Fons in de ribben. Deze draaide zich om en zei ons goeiedag. Onmiddellijk daarop gingen we naar Jan Verheyen die aan het ziekenhuis lag te slapen. En zo vond Aloïs ginder ver zijn broer en ik mijn schoonbroer. 's Avonds reden we met de militairen terug naar Bordeaux. Jan had voor ons nog een brood en een bolletje kaas. Dit laatste vergaten we jammer genoeg bij Jan. Het was reeds valavond toen we met de trein naar Toulouse konden, waar we in het holst van de nacht aankwamen. Even buiten Bordeaux werden we nog door burgers voorzien van wat eten. Te Toulouse werd er veranderd van locomotief en we trokken verder. Heel de nacht hebben we geslapen. We zaten in een trein tweede klasse. In de morgen waren we te Florensac aan de Middellandse Zee. Daar moesten we uitstappen.

Al dadelijk zaten er enkele jonge mannen in de kersenbomen van een boomgaard. Een eerste keer moesten we te voet op stap. Dit werd afgelast en we gingen terug liggen in de schaduw van planten en tegen een hokje. Plots schrok ik van een voor mij eigenaardig klinkend geluid dat uit het hokje kwam. Het bleek een ezel te zijn die eens goed balkte. Eindelijk kwamen de autobussen die men beloofd had en deze brachten ons naar Marseillan, gelegen aan het strandmeer van Sète. In een oude wijnbrouwerij aan de haven kregen we kantonnement. Het was een oud kot waar men de pompen en alle materiaal uitgebroken had. Wij met ons vieren hadden plaats achterin op een betonnen plaat waar de wijnpers had gestaan. We hadden een klein beetje stro om op te slapen.

Zondag 26 mei

Bij de eerste gelegenheid werd het tekort aan stro hersteld. We gapten een heel pak voor ons vieren. Het stonk er overal in die oude wijnbrouwerij en niet alleen daar. Tot zelfs in de kerk stonk het er naar zwavel. Het was wat men zou kunnen zeggen "een echt Frans smerig stadje" met vuile straten en huizen. Voor zo ver ik weet stonden er zes toiletten in heel het stadje. De beschrijving die nu volgt zou men er een van "Franse netheid" kunnen noemen. Die toiletten stonden in een apart gebouwtje op de markt, drie voor de vrouwen en drie voor de mannen wel te verstaan. Ze bestonden uit een klapdeur met daarachter twee voetsteunen omgeven door een goot. Daarachter een vierkante trechter waar alles in moest vallen. Ook hing er nog een buis van boven naar beneden. Op regelmatige tijden spoot er water uit. Was men niet op tijd dan riskeerde men natte schoenen. Door het geborrel hoorde men gelukkig het water aankomen en kon men "zijn gat oplichten". Een bril om op te gaan zitten was niet voorzien. Aan de muren hingen schuinoplopende baren, bruingeschilderd met restanten die men van het achterwerk geschraapt had en dan aan die baren had gesmeerd. (wordt vervolgd)

Het ontstaan van de vaart en de kleinijverheid te Ravels en Oud-Turnhout(2)

door Jan Aerts en Rik Van Tigchelt

3. De geschiedenis van de baksteen

A. De baksteen in de oudheid.

De geschiedenis van de baksteenproductie ontstaat lang voor onze tijdrekening. Tienduizend jaar geleden worden de eerste steden gebouwd in het Tweestromenland uit ongebakken klei. De baksteen, het meest gebruikte bouw materiaal tot op onze dagen, is dan ook het oudste kunstmatige materiaal van de mensheid. De eerste stap wordt gezet wanneer de Neolithische mens op het idee komt de klei die hij gebruikt om de muren op te richten, eerst netjes in gelijke porties te verdelen en hem te laten drogen. Eénmaal gedroogd hoeven de kleistenen slechts in verband gestapeld om een muur te bekomen die rechter, steviger en duurzamer is dan de aarden dam die tevoren gebruikelijk was. Zo ontstaan de eerste gestandaardiseerde serieproducten. Een volgende fase is het bakken van kleistenen. Principieel kan men de kleistenen bakken nadat de pottenbakkerskunst ontdekt is, doch in de praktijk vangt men er pas enkele millennia later mee aan.

Rond 5000 voor Christus worden waarschijnlijk de eerste bouwstenen gebakken; vanaf 2000 voor Christus wordt de baksteen veel gebruikt voor monumentale gebouwen. In het Indusgebied heeft men bakstenen gebouwen blootgelegd uit het derde millennium voor onze jaartelling. In Egypte is echter meer natuursteen ter beschikking dan in Mesopotamië, zodat de baksteenbouw er niet veel opgang maakt. Omdat het klimaat er droog genoeg is, stelt men zich meestal tevreden met ongebakken, in de zon gedroogde stenen.

In het oude Griekenland wordt slechts weinig baksteen gebruikt omdat er ook voldoende natuursteen voorhanden is. In tegenstelling tot het droge Egypte, is er wel grote behoefte aan waterdichte dakbedekking. Dit leidt tot de fabricatie van gebakken dakpannen. Dergelijke pannen worden ook vervaardigd in de Griekse kolonies in Zuid-Italië en bij de Etruriërs in Midden-Italië. Bij de Romeinen wordt de baksteen op grote schaal toegepast, vooral vanaf circa 50 voor Christus, wanneer Rome uitgroeit tot een wereldstad. Daar de Romeinen grote bouwmeesters zijn, worden na het uitputten van de natuursteen, steeds meer bakstenen (lateres) gebruikt. In Italië zijn daar trouwens de goede grondstoffen voor te vinden. De Romeinen voeren de steenbakkerskunst in onze gebieden in. De Kelten die onze gebieden bewonen ten tijde van Julius Caesar, zijn reeds vertrouwd met de pottenbakkerij en dus theoretisch in staat bakstenen te maken. Of ze dit ook gedaan hebben, is niet met zekerheid bekend. De Romeinen zouden de eersten zijn die in ons land ovens bouwen die voor baksteen-

en pannenfabricage bedoeld zijn. Ze gebruiken meestal vette klei en het belangrijkste product van de Romeinse steenbakkerijen is niet de baksteen, maar wel de dakpan.

Het werken met vette klei vergt een zeer goede voorbereiding, een kundig droogprocedé en een goede baktechniek. Vooral het drogen is een delicate operatie en daarom moet de steen, zo dun mogelijk zijn. Voor de dakpannen is dat uiteraard geen bezwaar, doch bij de baksteen heeft het als consequentie dat de stenen een klein volume hebben en dus weinig rationeel te verwerken zijn. De muren van de Gallo-Romeinse basilica te Trier bevatten evenveel mortel als baksteen. Het moderne baksteenformaat 200 x 105 x 40 mm is eveneens opvallend plat en wordt daarom meestal Romeins formaat genoemd.

De historische Romeinse baksteen is echter heel wat langer en breder. Aan de Rijn, waar Romeinse legioenen hun versterkingen hebben, zijn militaire steenfabrieken uit de tweede en derde eeuw bekend. Ook in Nederlands-Limburg zijn steenovens gevonden. Deze zijn waarschijnlijk niet van militaire aard, maar dienden om bouw materiaal te leveren voor boerderijen, burgerwoningen en enkele villa's. In ons land zijn ook enkele resten van Romeinse ovens gevonden; van een militaire steenbakkerij zijn er nog geen sporen ontdekt.

B. Opkomst van de baksteen in onze gebieden tot het begin van de veertiende eeuw.

De voortzetting van de baksteentraditie tijdens de Romeins-Karolingische periode wordt tot nu toe over het algemeen afgewezen. Nochtans zijn er enkele sporen van baksteenbouw tijdens deze periode in het Rijngebied en in Frankrijk. Vanaf het begin van de twaalfde eeuw is het verschijnsel van de baksteenbouw op de kusten van de Noord- en Oostzee bekend, doch over de vraag op welke plaats de Noordepse baksteen ontstaat, is men het nooit eens geworden. In Vlaanderen kent men geen enkel bakstenen gebouw dat voor het jaar 1200 werd opgericht. De oudste bakstenen kerken uit Friesland, Noord-Duitsland en Denemarken worden rond het jaar 1150 gebouwd, dus zowat een halve eeuw vroeger. Hoewel in Vlaanderen dezelfde kloosterorden actief zijn als in het Noorden en bovendien onze streken economisch en cultureel ook verder ontwikkeld zijn, komt de baksteen bij ons toch vijftig jaar later pas aan bod.

Dit ligt waarschijnlijk aan het feit dat natuursteen hier relatief gemakkelijk te krijgen is. Bovendien is de polderstreek, zowat het enige gebied in Vlaanderen dat noch natuursteen bezit, noch via goede waterwegen met steengroeven verbonden is, in de elfde eeuw overstroomd en wordt deze streek pas vanaf de twaalfde eeuw weer drooggelegd. Dat men in de polderstreken baksteen verkies boven natuursteen, heeft voor de hand liggende redenen: klei en turf zijn ter plaatse voorhanden, natuursteen niet. De steden die echter via waterwegen met natuursteenproducenten zijn verbonden - zoals Gent - blijven nog lange tijd natuursteen gebruiken. De oudste middeleeuwse bakstenen gebouwen in Vlaanderen dateren van omstreeks 1200. Voorbeelden hiervan zijn de geveltoren van de Sint-Salvatorkerk te Brugge (1220), de toren van Varsenare (1220) en de Cisterciënzer-abdijkerk te Koksijde (1240). Hoewel de baksteen door de Kerk aanvankelijk als een minderwaardig materiaal wordt beschouwd, zijn de eerste steenbakkers en baksteenbouwers waarschijnlijk de kloosterorden van de Cisterciënzers en de Premonstratenzers.

Men kan aannemen dat zij de baksteenfabricage bevorderen bij gebrek aan natuursteen en vanwege hun grote behoefte aan monumentale gebouwen uit duurzame materialen. Wanneer de kerken op de duur toch meer en meer uit baksteen gebouwd worden, wordt uitdrukkelijk

gesteld dat de altaarsteen een natuursteen moet zijn, een voorschrift dat sindsdien de eeuwen trotseert. In de loop der eeuwen veroverd de baksteen ook het binnenland en algemeen wordt aangenomen dat de kloosters hierbij een beslissende rol spelen.

Zo wordt de oorsprong van de baksteenindustrie in de Rupelstreek traditioneel toegeschreven aan de Cisterciënzers die zich in 1246 te Hemiksem (Sint-Bernardusabdij) vestigen. Men kan aannemen dat de middeleeuwse kloosters die zich op de steenbakkerij toeleggen, met veldovens werken, maar toch een (kleine) vaste oven voor de productie van pannen, vloertegels en speciale bakstenen hebben.

Een oud oventype dat tot voor enkele jaren alleen nog in de Rupelstreek voorkomt, wordt thans "paepoven" genoemd. De lokale traditie wil dat deze naam verband houdt met het middeleeuws woord "paep", een minder fraaie benaming van een kloosterling. Er zijn trouwens nog andere namen die aan de kloosters herinneren: de grote stenen die in Brugge "moeffen" genoemd worden, heten in Duitsland "Klosterformat" en in Denemarken "munkesten". De vele verwijzingen naar de kloosters in verband met steenbakkerijen, bewijzen nog niet dat de kloosterorden de eerste middeleeuwse steenbakkers zijn, doch dit wordt nog steeds algemeen aangenomen. Het staat in elk geval vast dat vele kloosterorden zich op de steenbakkerij toeleggen en zij zijn dan ook de eersten die het product op grote schaal gebruiken. Bovendien beschikken zij over de elementen om deze nijverheid in het Noorden uit te voeren: gronden, geordende gemeenschap en grote bouwwoede.

De middeleeuwse steenbakkers knopen niet aan bij de Romeinse traditie en hun bakstenen verschillen grondig van de Romeinse voorbeelden. Zij gebruiken geen vette klei, maar wel (grof korrelige) leem, wat hen toelaat veel dikkere stenen te maken. Dankzij de grove structuur is leem gemakkelijker te drogen dan klei en de eerste bakstenen uit de middeleeuwen zijn dan ook zeer groot van formaat (circa 300x150x80 mm). Bijkomende voordelen van leem zijn dat de poreuze bakstenen meestal goed vorstbestendig zijn, dat leem bij ons op zeer geringe diepte te vinden is en dat de voorbereiding ervan geen zeer delicate operatie is. Het nadeel is echter dat de steen moeilijk te vormen is, reden waarom de middeleeuwse steen dan ook vrij onregelmatig van vorm is. Het groot formaat van de middeleeuwse baksteen zou onder meer ook te verklaren zijn door het feit dat men de grootte van de baksteen heeft willen aanpassen aan de handelsmaat van de natuursteenblokken. De middeleeuwse pannen, een voortzetting van de Romeinse "tegulae" en "imbrices", zijn vrij sterk holle en bolle pannen. De nogal langwerpige holle pannen worden naast elkaar gelegd en de naden ertussen afgedekt met de bolle pannen. In de oudste Nederlandse teksten worden ze "holenstein" (holle stenen) genoemd. Soms is er zelfs uitdrukkelijk sprake van onder- en bovenpannen. De holle bovenpannen worden ook vaak aangeduid als "paters" of "monniken" en de holle onderpannen als "nonnen".

C. De baksteen van de veertiende eeuw tot het begin van de industriële revolutie.

Vanaf de veertiende eeuw verschijnt het specifieke beroep van steenbakker, samen met het ontstaan van de niet-kerkelijke baksteenbouw. Reeds vanaf het begin schijnen de steenbakkers moeilijkheden te hebben om het evenwicht te vinden tussen hun vrij constante productie en de steeds wisselende vraag. Een storende factor is vooral de vestingbouw, die in sommige jaren enorme hoeveelheden vergt en in andere jaren geheel stil ligt. Deze ups en downs verstoren de natuurlijke markt en de meeste steden voelen zich dan ook verplicht het onevenwicht weg te werken door contracten op lange termijn te sluiten met de steenbakkers uit de buurt. Deze

contracten lopen over een termijn van verscheidene jaren en verplichten de meestersteenbakker aan de stad jaarlijks een bepaald quantum te leveren. De steenbakker wordt betaald per duizend stenen doch de stad betaalt allerlei voorschotten, levert ook soms de grondstoffen en stelt een woning ter beschikking.

De steen mag enkel gevormd worden in vormbakjes die van het stadsmerk zijn voorzien en voor de levering wordt een kwaliteitscontrole uitgevoerd. De steenbakker heeft het recht de stenen die hij boven het quantum fabriceert voor eigen rekening op de private markt te verkopen. Transport is van oudsher een belangrijk probleem voor de baksteenindustrie en de steenbakkerijen vestigen zich dan ook graag zo dicht mogelijk bij de stad. In de praktijk is dat dikwijls direct buiten de stadsmuren. De steenbakkers krijgen al vroeg last met "milieuvergunningen". De ovens hebben geen schouwen en bij de steenbakkerijen die vlak buiten de stadsmuren liggen, trekt de rook soms wel eens laag over de stad.

Bij de uitbreiding van de stad komen de steenbakkerijen vaak binnen de muren te liggen en worden de steenbakkers dan ook verzocht met hun plaatsrovend bedrijf zich elders te vestigen. Wanneer men over goede waterwegen beschikt, schrikt men ook niet terug voor de internationale handel. Reeds in de dertiende eeuw wordt baksteen vanuit Nieuwpoort en Calais naar Engeland verscheept. Later worden zelfs stenen in het Balticum verkocht, doch dit is wellicht enkel lonend omdat de schepen ballast nodig hebben. Vanwege zijn militair belang is de baksteen lange tijd het voorwerp van speculatieve handel. De steenbakker zelf is in deze handel meestal de zwakste partij. Tussen het uitgraven van de klei en het uitzetten van de oven verloopt meestal minstens een jaar, waarbij hij zijn personeel, zijn brandstof en eventueel ook zijn pacht moet betalen. Al die tijd is hij bovendien niet zeker van een goede afloop.

Een verregende zomer kan zijn ongebakken productie schaden terwijl de tussenprodukten geen enkele handelswaarde hebben. Bovendien heeft de steenbakker ook weinig kijk op de bouwplannen van de stad die zijn afzet moeten bepalen. Naast militaire overwegingen, die aan de basis liggen van vele openbare werken in ons land, bevordert ook de demografische expansie de productie van baksteen. De bevolkingstoename kan pas haar volle betekenis voor de baksteennijverheid verkrijgen wanneer de stedelijke ordonnanties het optrekken van nieuwe woonhuizen in hout verbieden. Als gevolg van een grote brand gaat het Antwerps stadsbestuur hier in 1546 toe over. De geschreven bronnen maken in 1335 voor het eerst melding van een steenbakkerij te Boom, in 1358 bij de Kallebeek te Hemiksem en in 1364 te Schelle.

Rond 1400 groeit het Rupel- en Scheldebekken uit tot een voornaam productie- en exportcentrum van stenen en dakpannen. Buiten deze streek en afgezien van tijdelijke en geïsoleerde veldovens, komen nog enkele andere concentraties voor. In Oost-Vlaanderen is Stekene in de vijftiende eeuw het belangrijkste centrum met 50 steenbakkers in 1556. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw neemt dit sterk af. In 1704 bevindt zich te Sint-Niklaas één steenbakkerij en zestig jaar later zijn het er vier, die werken voor de plaatselijke omgeving. Ook het gehucht Steendorp bij Bazel, dat in de zestiende eeuw slechts occasioneel produceert, kent in de achttiende eeuw een opmerkelijke groei.

Een ander concentratiegebied doet zich voor in onze regio. Het gebrek aan bevaarbare waterlopen en natuursteen verplicht de Kempenaars reeds lange tijd baksteen te produceren om bouw materiaal te leveren voor kerken en kastelen. De eerste sporen dateren reeds uit de

dertiende eeuw, met name voor de fundaties van de Sint-Pieterskerk te Turnhout. Ook bij opgravingen op het beghijnhof te Turnhout, worden bakstenen uit de veertiende eeuw teruggevonden. In de zestiende eeuw vindt men niet alleen veldovens te Turnhout, maar ook in Hoogstraten, Vosselaar, Beerse, Oosthoven, Gierle, Lille, Wechelderzande en Vlimmeren. In de achttiende eeuw komen daar Merksplas, Zoersel en Kapellen bij. Een laatste belangrijke kern groeit in de achttiende eeuw langs een lange strook die loopt van het Ieperse tot voorbij Doornik. De streek tussen Duinkerken en Nieuwpoort exporteert reeds op het einde van de dertiende eeuw bakstenen naar Engeland. Vanaf de veertiende eeuw worden de baksteenformaten steeds kleiner en de steden zijn dan ook genoodzaakt ze te gaan normaliseren. De methode is vrij eenvoudig: aan het stadhuis of op een andere geschikte plaats wordt een vormbak met de officiële afmetingen aangebracht, zodat iedereen kan nagaan of de hem aangeboden waar de juiste maat heeft.

De bakstenen zijn in de dertiende eeuw 300 x 150 x 70 mm groot; in de zestiende eeuw krimpen ze tot ongeveer 240 x 120 x 60 mm (Spaans formaat); in de negentiende eeuw zijn ze nog slechts 180 x 85 x 50 mm groot (Rijnvorm). Het steeds kleiner worden van de afmetingen heeft waarschijnlijk ook wel iets te maken met het toenemend gebruik van vette kleisoorten. Vanaf het midden van de vijftiende eeuw worden de middeleeuwse holle en bolle pannen vervangen door een golfpan. Deze golfvormig gebogen pannen met een S-vormige doorsnede zijn als het ware een combinatie van de onder- en de bovenpannen.

Deze S-pan is van Vlaamse oorsprong en wordt daarom ook Vlaamse pan genoemd. Het is waarschijnlijk dat de tegelbakkers uit Stekene (in de buurt van Sint-Niklaas), deze enkele golfpan in de vijftiende eeuw hebben uitgevonden. Afgezien van de opvallende baksteenafmetingen, evolueert de technologie van het steenbakkersbedrijf van de Middeleeuwen tot aan de industriële revolutie slechts weinig. Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen de tijdelijke steenbakkerijen (veldovens die vooral op het platteland actief zijn) en de vaste steenbakkerijen (die hun afzet in de steden vinden). De oude baksteenfabricage, met name veldovens en de primitieve vaste steenbakkerijen die tijdens de Middeleeuwen en het Ancien Régime de enige vorm van fabricage zijn, blijven tot ver in de twintigste eeuw bestaan naast de geïndustrialiseerde ovens die vanaf het midden van de negentiende eeuw in werking treden.

D. De baksteen vanaf de industriële revolutie.

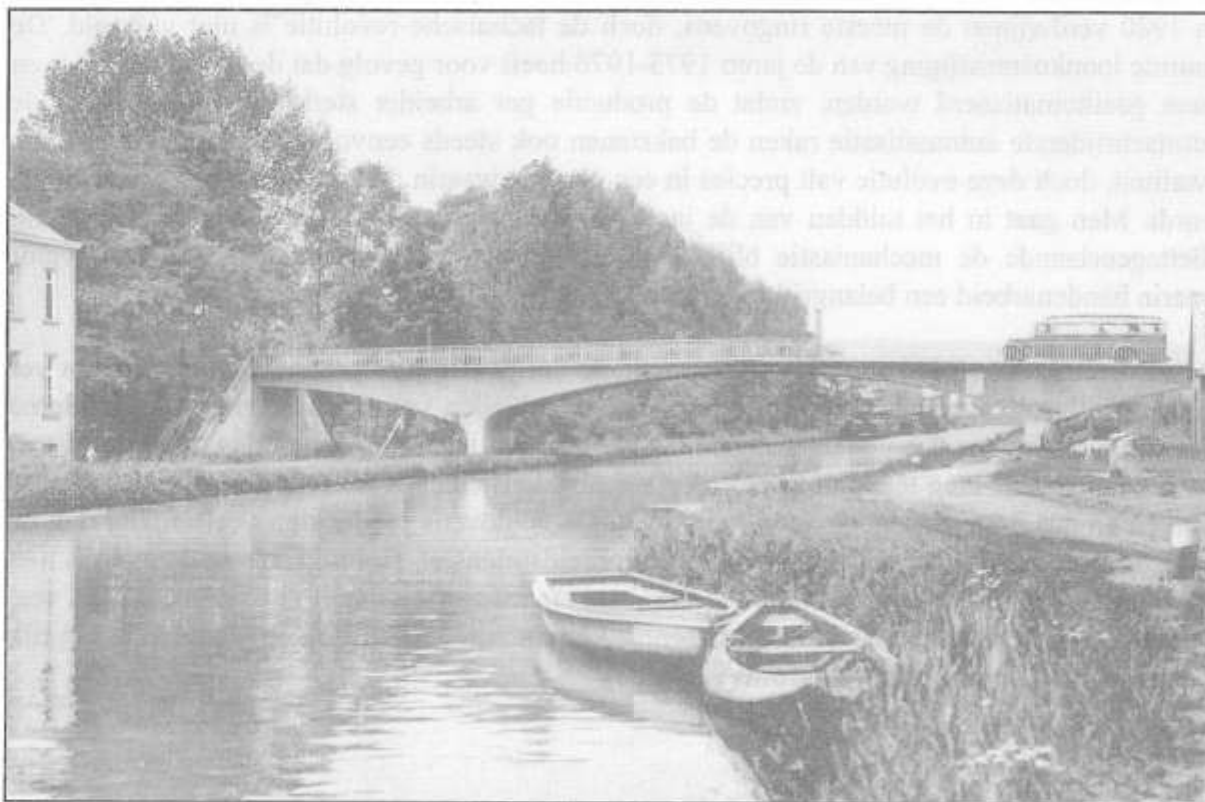
De industriële revolutie betekent uiteraard ook een revolutie voor de baksteenindustrie. Niet alleen stijgt de vraag naar baksteen zeer snel, doch de uitvinderskoorts krijgt ook de steenbakkers te pakken en de baksteennijverheid wordt gemechaniseerd. Naast de gemechaniseerde steenbakkerijen blijven echter de veldovens nog lang bestaan op het platteland. In de wintermaanden wordt de klei gestoken, doch vanaf de eeuwwisseling komen de baggermolens met emmerkettingen in gebruik. De klei wordt op wagonnetjes geladen en via een hellend vlak op de bovenverdieping van de vormzaal getrokken. Ook het vormen van de steen wordt in de negentiende eeuw gemechaniseerd. Het ontwikkelen van een goede vormmachine is niet gemakkelijk. Tientallen vernuftige vormmachines worden uitgevonden. Vermits het rendement van deze tuigen meestal vrij laag ligt, is het vormen met de hand in de praktijk stukken goedkoper.

Hierin komt pas verandering met de ontwikkeling van de strengpers. Door de bouw van het kanaal van Willebroek naar Charleroi wordt het mogelijk voor de steenbakkers om goedkoop

aan steenkool te geraken. De veldoven wordt voortaan met kolen gestookt en voorzien van vier muren en een dak. Dergelijke oven noemt men een klampoven. Tegen het midden van de negentiende eeuw vindt de Deen Bock de tunneloven uit. Deze is echter gecompliceerd van bouw en wordt in de baksteenindustrie pas honderd jaar later algemeen gebruikt. Veel belangrijker is de opkomst in 1858 van de ringoven.

Alleen het drogen van de vormelingen blijft het grote knelpunt in de fabrieken. Kunstmatig drogen blijkt niet rendabel en men is dus verplicht de eeuwenoude openluchtdrogerij zo goed en zo kwaad als het kan te rationaliseren. Hierbij komt het smalspoor goed van pas, vooral omdat de droogvelden steeds groter worden. In de open droogloodsen zijn de vormelingen wel tegen regen doch niet tegen vorst beschermd, zodat de steenbakkerij lange tijd seizoengebonden blijft. Daar moderne ringovens totaal overkapt zijn, heeft de ruimte boven de oven een behoorlijk droogpotentiaal. Van deze omstandigheid wordt dan ook gebruik gemaakt om het drogen van de pas gevormde stenen te bespoedigen. Maar ook langs deze weg, evenwel als door het natuurlijk drogen worden de stenen niet helemaal droog. Pas rond 1950 worden de eerste speciale drooginrichtingen geconstrueerd.

De meest opvallende concentraties van de "mechanieke" steenbakkerijen liggen in het Land van Waas, de streek rond Sint-Kathelijne-Waver en de streek Kortrijk-Doornik. De grootste concentratie blijft echter de streek rond Boom. De Boomse steenbakkers zijn goed voorzien van grondproducten. De noordelijke oever van de Rupel wordt gevormd door een dikke laag klei waarvan 20 à 30 meter boven het waterniveau van de Rupel ligt. In onze streken ontstaat rond 1880 een nieuw industrieel steenbakkerijgebied op de oevers van het Kempisch Kanaal, tussen Turnhout en Sint-Lenaarts. De impuls voor een expansie van de steennijverheid in de Kempen is het doortrekken van de vaart van Turnhout naar Antwerpen tussen 1863 en 1874, waarbij men op dikke kleilagen stoot en waardoor ook vervoermogelijkheden ontstaan.

Ravels Brug

De voorwaarden tot klei-exploitatie zijn in de Kempen iets minder gunstig dan in Boom, maar de Kempenaars specialiseren zich in de fabricatie van duurder gevelsoorten. Kanalen en spoorwegen zorgen ervoor dat de transportkosten vanaf de veertiende eeuw steeds goedkoper worden. Dit belet echter niet dat de baksteen nog lange tijd een streekgebonden materiaal blijft. "Mechanieke" steenbakkerijen vindt men buiten de grote centra dan ook verspreid over het hele land. Naast de uitvinding van de strengperssteen komt in diezelfde tijd ook de geglazuurde steen op. In 1813 wordt in Engeland een patent genomen op de geperforeerde baksteen. De toepassing wordt echter pas honderd jaar later een succes, wanneer de strengpers algemeen in gebruik wordt genomen en men vaststelt dat het perforeren van bakstenen bepaalde voordelen heeft voor het gelijkmatig drogen en bakken.

Het aantal "gepatenteerde" bakstenen met speciale vormen waardoor ze op één of andere ingenieuze manier op elkaar passen en derhalve, volgens de uitvinders, de bouwkosten zullen verlagen, is eenvoudig niet te tellen. De productie van de baksteennijverheid neemt toe doorheen de eeuwen. Wanneer vanaf de industriële revolutie de mechanisatie optreedt in de steenbakkerijen, wordt het mogelijk meer te produceren met minder arbeidskrachten. De technologische en maatschappelijke evolutie hebben tot gevolg dat het aantal steenbakkerijen van jaar tot jaar vermindert. Het verminderingspercentage ligt tussen 1950 en 1980 op ongeveer 8% per jaar. Dit resulteert in een curve gaande van 900 steenbakkerijen in 1950, over circa 380 in 1960 naar 200 in 1970 en 80 in 1980. Het openstellen van de Europese grenzen heeft dit aantal de laatste jaren nog sterk doen slinken.

Rond 1970 verdwijnen de meeste veldsteenbakkerijen en schakelen de meeste "mechanieke" steenbakkerijen reeds over op kunstmatig drogen. Meer dan de helft van de steenbakkerijen werken nog met ringovens, doch een belangrijk deel van de productie wordt reeds gerealiseerd in tunnelovens. Na 1964 wordt trouwens geen enkele ringoven meer gebouwd. Tussen 1970 en 1980 verdwijnen de meeste ringovens, doch de technische revolutie is niet voltooid. De enorme loonkostenstijging van de jaren 1973-1976 heeft voor gevolg dat de fabrieken meer en meer geautomatiseerd worden, zodat de productie per arbeider sterk vooruitgaat. Met de voortschrijdende automatisatie raken de bakstenen ook steeds eenvormiger, regelmatig van kwaliteit, doch deze evolutie valt precies in een periode waarin de "rustieke" steen weer mode wordt. Men gaat in het midden van de jaren '70 het handvormprocédé machinaal imiteren. Niettegenstaande de mechanisatie blijft de baksteenindustrie tot lang na 1940 een sector waarin handenarbeid een belangrijke rol speelt.

De veldsteenbakkerij is zowat de oudste methode om baksteen te produceren en blijft tot ver in de twintigste eeuw in gebruik in de agrarische gebieden van ons land, naast de moderne ring- en tunnelovens. De veldovens hebben uiteraard een lager rendement dan de vaste ovens, doch kunnen zeer lang tegen de industriële steenbakkerijen concurreren, omdat ze ter plaatse werken en dus hoge transportkosten vermijden. De veldovens produceren veel minder dan de industriële ovens en zijn bovendien veel meer arbeidsintensief. Het lukken van de oven is niet op voorhand gegarandeerd. Vermits de steenbakkers nu zelfstandigen zijn, kost hun dat veel geld wanneer de oven mislukt. De veldsteenbakkerijen zijn ondertussen opgenomen in het rijk van de industriële archeologie. (wordt vervolgd)

